นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

# พาลาวตาร

## ปณาม

[ก]

สพฺพํ นิรุตฺติปถปารคตํ สพุทฺธํ,
พุทฺธํ ติโลกติลกํ หตปาปธมฺมํ;
ธมฺมํ วิมุตฺติสุขทํ วิหตาฆสํฆํ,
สํฆํ จ นิจฺจมภิวนฺทิย ทกฺขิเณยฺยํฯ

[ข]

วุทฺธิปฺปโตฺตสฺมิ มฺโทฺธ มม วรครโว สีลปญฺญาทิโสเภ,
จนฺทาทิเจฺจว สฺเทฺธ วรชินฐปิเต สาสนาเพฺภ ปตีเต;
นิสฺสาเยวา ติเปมา ปณมิย สิรสา นิจฺจเมสํ สริตฺวา,
ปาทโมฺภเช คุณเคฺค หตทุริตมโล อานุภาเวน ตสฺสาฯ

[ค]

โปราณ สีหฬ ปทตฺถ วินิจฺฉยญฺจ,
สพฺพมฺปิ มาคธนิรุตฺตินยํ ปสตฺถํ;
อญฺญญฺจ เนกวิธ สกฺกต สทฺทสตฺถํ,
ปารมฺปราภต มตญฺจ นิสมฺม สมฺมาฯ

[ฆ]

พาลาวตาร วรมาคธ สทฺทสเตฺถ,
ทฺโพฺพธ เนกปทอตฺถ วินิจฺฉเยน;
อตฺถาย อาธุนิก พาลปรมฺปราย,
**พาลาวตาร วรคณฺฐิปทํ** กริสฺสํฯ

[ง]

นิจฺจํ เย เมตฺถ พาลา วรหทยยุตา สฺฏฺฐุ นิกฺขิตฺตเนตฺตา,
ปฺเณฺณ นานานยานํ สุรตรุสทิเส ธีรปาสํสิเย เว;
คมฺภีรํ ทุตฺตรํ เต ชินวจนุทธึ ติณฺณถามา ภเวยฺยุํ,
ลโทฺธปายา จ จนฺทํ ตทิตรปจุรํ สกฺกตํ โสตุกามาฯ

[จ]

คนฺถนิปฺผตฺติยา เสส – ทุกฺกรตฺตํ ยถาวโต;

ชานนฺติ กุสลา ธีรา, เนกสตฺถนฺตราทิสุ;
คเนฺถสุ คุณโทสมฺปิ, เตเยว วิทุรา สทาฯ

[ฉ]

ตสฺมา เอตฺถ ปมาทาทิ – โทสเลโส ภเว ยทิ;
โปราณาเจรลทฺธีหิ, วิโลมํ วา ภเวยฺย เจฯ

[ช]

คนฺถนฺตรํ วิคาเหตฺวา, วิจาเรตฺวา ปุนปฺปุนํ;
ยุตฺติเมว จ คณฺหนฺตุ, หุตฺวา วีมํสพุทฺธิกาติฯ

## ปณาม

๑. พุทฺธํ ติธา ภิวนฺทิตฺวา, พุทฺธมฺพุช วิโลจนํฯ

**พาลาวตารํ** ภาสิสฺสํ, พาลานํ พุทฺธิวุทฺธิยาฯ

# ๑. สนฺธิ กณฺฑ

## สญฺญา

**๒. อกฺขราปาทโย เอกจตฺตาลีสํฯ**

อกฺขราปิ อการาทโย เอกจตฺตาลีสํ สุตฺตโนฺตปการาฯ ตํ ยถา-อ อา-อิ อี-อุ อู-เอ โอ, ก ข ค ฆ ง, จ ฉ ช ฌ ญ, ฏ ฐ ฑ ฒ ณ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม, ย ร ล ว ส ห ฬ อํ-อิติฯ

**๓. ตโตฺถทนฺตาสรา อฏฺฐฯ**

ตตฺถ อกฺขเรสุ โอการนฺตา อฏฺฐ สรา นามฯ ตเตฺถติ วตฺตเตฯ

**๔. ลหุมตฺตา ตโย รสฺสาฯ**

ตตฺถ สเรสุ ลหุมตฺตา อ, อิ, อุ อิติ ตโย รสฺสาฯ

**๕. อเญฺญ ทีฆาฯ**

ตตฺถ สเรสุ รเสฺสหเญฺญ ทีฆาฯ

สํโยคโต ปุเพฺพ เอโอ รสฺสา อิโวจฺจเนฺต, อนนฺตรา พฺยญฺชนา สํโยโคฯ เอตฺถ, เสยฺย, โอโฏฺฐ, โสตฺถิฯ

**๖. เสสา พฺยญฺชนาฯ**

สเร ฐเปตฺวา เสสา กาทโย นิคฺคหีตนฺตา พฺยญฺชนาฯ

**๗. วคฺคา ปญฺจปญฺจโส มนฺตาฯ**

พฺยญฺชนานํ กาทโย มการนฺตา ปญฺจปญฺจโส อกฺขรวโนฺต วคฺคาฯ

**๘**. วคฺคานํ ปฐมทุติยา โส จาโฆโสฯ ฬนฺตาเญฺญ โฆสาฯ โฆสาโฆสสญฺญา จ ‘‘ปรสมญฺญา ปโยเค’’ติ สงฺคหีตาฯ เอวํ ลิงฺค, สพฺพนาม, ปท, อุปสคฺค, นิปาต, ตทฺธิต, อาขฺยาต, กมฺมปฺปวจนียาทิสญฺญา จฯ

**๙. อํอิติ นิคฺคหีตํฯ**

อํอิติ อการโต ปรํ โย พินฺทุ สูยเต, **ตํ นิคฺค**หีตํ นามฯ

พินฺทุ จูฬามณาการโร, นิคฺคหีตนฺติ วุจฺจเตฯ

เกวลสฺสา ปฺปโยคตฺตา, อกาโร สนฺนิธียเตฯ

**๑๐**. อ, กวคฺค, หา กณฺฑชา, อิ, จวคฺค, ยา ตาลุชา, อุ, ปวคฺคา โอฏฺฐชา, ฏวคฺค, ร, ฬา มุทฺธชา, ตวคฺค, ล, สา ทนฺตชา, เอ กณฺฐตาลุโช, โอ กโณฺฐฏฺฐโช, โว ทโนฺตฏฺฐโชฯ

สญฺญาฯ

**สรสนฺธิ**

**๑๑**. โลก อโคฺคอิตฺยสฺมึ – ‘‘ปุพฺพมโธฐิต มสฺสรํ สเรน วิโยชเย’’ติ ปุพฺพพฺยญฺชนํ สรโต ปุถกฺกาตพฺพํฯ

**สรา สเร โลปํฯ**

อนนฺตเร สเร ปเร สรา โลปํ ปโปฺปนฺติฯ

‘‘นเร ปรํ ยุเตฺต’’ติ อสฺสโร พฺยญฺชโน ปรกฺขรํ เนตโพฺพ โลกโคฺคฯ

สเรตฺยสฺมึ โอปสิเลสิโก กาสสตฺตมี, ตโต วณฺณกาลพฺยวธาเน การิยํ น โหติฯ ยถา-มํ อหา สีติ, ‘‘ปมาทมนุยุญฺชนฺตี’’ตฺยาทิคาถายํ ‘ชนา อปฺปมาท’นฺติ จฯ เอวํ สพฺพสนฺธีสุฯ

อนนฺตรํ ปรสฺส สรสฺส โลปํ วกฺขติ, ตสฺมาเนน ปุพฺพสฺส โลโป ญายติ, เตเนว สตฺตมีนิทฺทิฏฺฐสฺส ปรตาปิ คมฺยเตฯ

**๑๒**. สเรตฺยธิกาโรฯ ปน อิเม ปน อิเมตีห-สรา โลปํ อิเตฺววฯ

**วา ปโร อสรูโปฯ**

อสมานรูปาสรมฺหา ปโร สโร วา ลุปฺยเต, ปนเม, ปนิเมฯ

**๑๓**. พนฺธุสฺส อิว, น อุเปตีตีธ –

**กฺวจาสวณฺณํ ลุเตฺตฯ**

สเร ลุเตฺต ปรสรสฺส กฺวจิ อสวโณฺณ โหตีติ อิ อุ อิเจฺจเตสํ ฐานาสนฺนา เอ โอฯ พนฺธุเสฺสวฯ โนเปติฯ

**๑๔**. ตตฺร อยํ, ยานิ อิธ, พหุ อุปการํ, สทฺธา อิธ, ตถา อุปมเนฺตฺยตสฺมึ –

**ทีฆํฯ**

สเร ลุเตฺต ปโร สโร กฺวจิ ฐานาสนฺนํ ทีฆํ ยาติฯ ตตฺรายํ, ยานีธ, พหูปการํ, สทฺธีธ, ตถูปมํฯ

**๑๕**. กึสุ อิเธตฺยตฺร –

**ปุโพฺพ จฯ**

สเร ลุเตฺต ปุโพฺพ จ กฺวจิ ทีฆํ ยาติฯ กึ สูธฯ

**๑๖**. เต อชฺช, เต อหํเตตฺถ –

**ยเมทนฺตสฺสาเทโส**ฯ

สเร ปเร อนฺตสฺส เอการสฺส กฺวจิ โย อาเทโส โหติ, ตฺยชฺช, ‘‘ทีฆ’’นฺติ พฺยญฺชเน ปเร กฺวจิ ทีโฆ, ตฺยาหํฯ

กฺวจีติ กึฯ เนตฺถฯ

**๑๗**. โส อสฺส, อนุ เอติเตฺยตฺถ –

**วโมทุทนฺตานํ**ฯ

สเร ปเร อโนฺต การุการานํ กฺวจิ โว อาเทโส โหติฯ สฺวสฺส, อเนฺวติฯ

กฺวจีติ กึฯ ตยสฺสุ, สเมตายสฺมาฯ

**๑๘**. อิธ อหํ ตีธ –

**โท ธสฺส จ**ฯ

สเร ปเร ธสฺส กฺวจิ โท โหติฯ ทีเฆ – อิทาหํฯ กฺวจีติ กึฯ อิเธวฯ จกาเรน พฺยญฺชเนปิ, อิธ ภิกฺขเวฯ

**๑๙**. ปติ อนฺตํ, วุตฺติ อเสฺสตีห –

**อิวโณฺณ ยนฺนวา**ฯ

สเร ปเร อิวณฺณสฺส โย นวา โหติฯ กต ยการสฺส ติสฺส ‘‘สโพฺพ จนฺตี’’ติ กฺวจิ จาเทเส ‘‘ปรเทฺวภาโว ฐาเน’’ติ สรโต ปรพฺยญฺชนสฺส ฐานาสนฺนวสา ทฺวิตฺตํฯ ปจฺจนฺตํ, วุตฺยสฺสฯ

นวาติ กึฯ ปฏิคฺคิ,

เอตฺถ ‘‘กฺวจิ ปฏิ ปติเสฺส’’ติ ปติสฺส ปฏิ, วณฺณคฺคหณํ สพฺพตฺถ รสฺสทีฆ สงฺคหณตฺถํฯ

**๒๐**. ยถา เอเวตีห –

**เอวาทิสฺส ริ ปุโพฺพ จ รโสฺส**ฯ

สรโต ปรสฺส เอวสฺสาทิเอกาโร ริตฺตํ นวา ยาติฯ ปุโพฺพ จ ฐานาสนฺนํ รสฺสํฯ ยถริวฯ ยเถวฯ

**๒๑**. น อิมสฺส, ติ องฺคิกํ, ลหุ เอสฺสติ, อตฺถ อตฺถํ, อิโต อายติ, ตสฺมา อิห, สพฺภิ เอว, ฉ อภิญฺญา, ปุถ เอว, ปา เอวตีห วา เตฺวว –

**ย ว ม ท น ต ร ฬา จาคมา**ฯ

สเร ปเร ยาทโย อาคมา วา โหนฺติ, จกาเรน โค จฯ นยิมสฺส, ติวงฺคิกํ, ลหุเมสฺสติ, อตฺตทตฺถํ, อิโตนายติ, ตสฺมาติห, สพฺภิเรว, ฉฬภิญฺญา, ปุถเคว, ‘‘รสฺส’’นฺติ พฺยญฺชเน ปเร กฺวจิ รโสฺสฯ ปเคว

วาติ กึฯ ฉ อภิญฺญา, ปุถ เอว, ปา เอวฯ

เอตฺถ ‘‘สเร กฺวจี’’ติ สรานํ ปกติ โหติ, สสฺสรูปเมว, น วิกาโรตฺยโตฺถฯ

**๒๒**. อภิ อุคฺคโตตฺยตฺร –

‘‘อโพฺภ อภี’’ติ อภิสฺส อโพฺภฯ อพฺภุคฺคโตฯ

สรสนฺธิฯ

## พฺยญฺชนสนฺธิ

**๒๓**. พฺยญฺชเนตฺยธิกาโรฯ กฺวจีเตฺววฯ โส ภิกฺขุ, กจฺจิ นุ ตฺวํ, ชาเนม ตนฺตีห –

**โลปญฺจ ตตฺรากาโร**ฯ

พฺยญฺชเน ปเร สรานํ กฺวจิ โลโปโหติ, ตตฺร ลุเตฺต ฐาเน อการาคโม, จกาเรน โอการุการาปิฯ สภิกฺขุ กจฺจิโน ตฺวํ, ชาเนมุ ตํฯ

กฺวจีติ กึ, โสมุนิฯ

**๒๔**. อุโฆโส , อาขาตนฺตีห – เทฺวภาเว ฐาเน อิเตฺววฯ

**วเคฺค โฆสาโฆสานํ ตติยปฐมา**ฯ

วเคฺค โฆสาโฆสานํ จตุตฺถทุติยานํ ตพฺพเคฺค ตติยปฐมา โหนฺติ ยถาสงฺขฺยํ ยุเตฺต ฐาเน, อุโคฺฆโส, รเสฺส อกฺขาตํฯ

**๒๕**. ปร สหสฺสํ, อติปฺปโขตีห – ‘‘กฺวจิ โอ พฺยญฺชเน’’ติ โอการาคโมฯ ปโรสหสฺสํฯ คาคเม จ, อติปฺปโคโขฯ

**๒๖**. อว นทฺธาตฺยตฺร – ‘‘โอ อวเสฺส’’ติ กฺวจิ อวสฺส โอฯ โอนทฺธาฯ

กฺวจีติ กึฯ อวสุสฺสตุฯ

พฺยญฺชนสนฺธิฯ

## นิคฺคหีตสนฺธิ

**๒๗**. นิคฺคหีตนฺตฺยธิกาโร ฯ กึ กโต, สํ ชาโต, สํ ฐิโต, ตํ ธนํ, ตํ มิตฺตนฺติห –

**วคฺคนฺตํ วา วเคฺค**ฯ

วคฺคพฺยญฺชเน ปเร พินฺทุสฺส ตพฺพคฺคโนฺต วา โหติฯ กิงฺกโต, สญฺชาโต, สณฺฐิโต, ตนฺธนํ, ตมฺมิตฺตํฯ

วาติ กึฯ น ตํ กมฺมํฯ

วากาเรเนว เล โล จฯ ปุลฺลิงฺคํฯ

**๒๘**. วาตฺยธิกาโร ฯ เอวํ อสฺส, เอตํ อโวเจตีห –

**มทา สเร**ฯ

สเร ปเร พินฺทุโน ม ทา วา โหนฺติฯ เอวมสฺส, เอตทโวจฯ

วาติ กึฯ มํ อชินิฯ

**๒๙**. ตํ เอว, ตํ หีตีห –

**เอเหญํ**ฯ

เอกาเร, เห จ ปเร พินฺทุโน โญ วา โหติฯ ทฺวิเตฺต – ตเญฺญว, ตเมวฯ ตญฺหิ, ตํ หิฯ

**๓๐**. สํโยโคตีห –

**สเย จ**ฯ

ยกาเร ปเร เตน สห พินฺทุโน โญ วา โหติฯ ทฺวิเตฺต – สโญฺญโค, สํโยโคฯ

**๓๑**. จกฺขุ อนิจฺจํ, อว สิโรตีห - อาคโม, กฺวจิเตฺววฯ

**นิคฺคหีตญฺจ**ฯ

สเร, พฺยญฺชเน วา ปเร กฺวจิ พินฺทฺวาคโม โหติฯ จกฺขุํอนิจฺจํ, อวํสิโรฯ

**๓๒**. วิทูนํ อคฺคํ, ตาสํ อหํตีห –

‘‘กฺวจิ โลปํ’’ติ สเร พินฺทุโลโป, วิทูนคฺคํฯ ทีเฆตาสาหํฯ

**๓๓**. พุทฺธานํ สาสนํ, สํ ราโคตีห –

‘‘พฺยญฺชเน เจ’’ติ พินฺทุโลโป, พุทฺธานสาสนํฯ ทีเฆสาราโคฯ

**๓๔**. พีชํ อิเวตีห –

**ปโร วา สโร**ฯ

พินฺทุโต ปโร สโร วา ลุปฺปเต, พีชํวฯ

**๓๕**. เอวํ อเสฺสตีห –

**พฺยญฺชโน จ วิสโญฺญโค**ฯ

พินฺทุโต ปเร สเร ลุเตฺต สํโยโค พฺยญฺชโน วินฏฺฐสํโยโค โหตีติ ปุพฺพสโลโปฯ เอวํสฯ

นิคฺคหีตสนฺธิฯ

**โวมิสฺสก สนฺธี**

**๓๖**. **อนุปทิฏฺฐานํ วุตฺตโยคโต**ฯ

อิธานิทฺทิฏฺฐา สนฺธโย วุตฺตานุสาเรน เญ ยฺยา, ยถา – ยทิ เอวํ, โพธิ องฺคาตีห – ยาเทเส อิมินา สุเตฺตน ทยการสํโยคสฺส โช, ธยการสํโยคสฺส โฌ, ทฺวิเตฺต – ยเชฺชวํ, โพชฺฌงฺคาฯ

**๓๗**. อสทิสสํโยเค เอกสรูปตา จฯ

ปริ เอสนาตีห – ยาเทเส รการสฺส โย, ปเยฺยส นาฯ

**๓๘**. วณฺณานํ พหุตฺตํ, วิปรีตตา จฯ

สรติ, อิติ เอว, สา อิตฺถี, พุสํ เอว, พหุ อาพาโธ, อธิ อภวิ, สุขํ, ทุกฺขํ, ชีโวตีห –

มาคโม สกาเร อการสฺส อุ จ, สุมรติฯ

อิสฺส โว, อิเตฺววฯ

ปรโลเป อาการสฺส โอ, โสตฺถีฯ

มาเทเส , ปุพฺพทีเฆ จ เอการสฺส อิฯ พุสามิวฯ

วาเทเส หวการวิปริยโยฯ พหฺวาพาโธฯ

อธิสฺส กฺวจิ อโทฺธ, ทีเฆ-อทฺธาภวิฯ

พินฺทุโน, โอการสฺส จ เอฯ สุเข, ทุเกฺข, ชีเวฯ

**๓๙**. รทานํ โฬ, ปฏิโฬโธ, ปริฬาโหฯ

**๔๐**. สเร, พฺยญฺชเน วา ปเร พินฺทุโน กฺวจิ โมฯ มม อภาสิ, พุทฺธม สรณํ, ปุเพฺพ โม ปรํ น เนตโพฺพ อยุตฺตตฺตาฯ

**๔๑**. พินฺทุโต ปรสฺสราน มญฺญสฺสรตาปิฯ

ตํ อิมินา, เอวํ อิมํ, กึ อหํ ตีห-อิสฺส อฯ ตทมินาฯ

อิสฺส อุ, อการสฺส จ เอ, พินฺทุโลปาโทฯ เอวุมํ, เกหํฯ

**๔๒**. วากฺยสุขุจฺจารณตฺถํ, ฉนฺทหานิตฺถญฺจ วณฺณโลโปปิฯ

ปฏิสงฺขาย โยนิโสตีห – ปุพฺพยโลโป, ปฏิสงฺขาโยนิโสฯ

**๔๓**. อลาพูนิตฺยาโท อการโลโปฯ ลาพูนิ สีทนฺติ, สิลา ปฺลวนฺติฯ

**๔๔**. วุตฺยเภทาย วิกาโรปิฯ

อกรมฺหเส เตตฺยาโท สกาเร ครุโน เอการสฺส อิมินา ลหุอกาโร, อกรมฺหส เต กิจฺจํฯ

**๔๕**. อกฺขรนิยโม ฉนฺทํ, ครุลหุนิยโม ภเว วุตฺติ,

ทีโฆ, สํโยคาทิปุโพฺพ รโสฺส จ ครุ, ลหุ ตุ รโสฺสฯ ยถา- อา, อสฺส, อํ, อฯ

**๔๖**. เอวมญฺญาปิ วิเญฺญยฺยา, สํหิตา ตนฺติยา หิตา;
สํหิตาติ จ วณฺณานํ, สนฺนิธพฺยวธานโตฯ

โวมิสฺสกสนฺธิฯ

# ๒. นามกณฺฑ

## ปุลฺลิงฺค

**๔๗**. ‘‘ชินวจนยุตฺตํ หี’’ติ สพฺพตฺถาธิกาโรฯ

**ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต**ฯ

ธาตุปฺปจฺจยวิภตฺติวชฺชิตมตฺถยุตฺตํ สทฺทรูปํ ลิงฺคํ นาม, ชินวจนโยคฺคํ ลิงฺคํ อิธ ฐปียติ นิปฺผาทียติ จฯ

**๔๘**. พุทฺธอิติ ฐิเต –

**ตโต จ วิภตฺติโย**ฯ

ตสฺมา ลิงฺคา ปรา วิภตฺติโย โหนฺติฯ จกาเรน ตาสํ เอกวจนาทิปฐมาทิสญฺญา จฯ

‘‘สิ โย อํ โย นา หิ ส นํ สฺมา หิ ส นํ สฺมึ สู’’ ติ วิภตฺติโยฯ สิ โย อิติ ปฐมา, อํ โย อิติ ทุติยา, นา หิ อิติ ตติยา, ส นํ อิติ จตุตฺถี, สฺมา หิ อิติ ปญฺจมี, ส นํ อิติ ฉฏฺฐี, สฺมึ สุ อิติ สตฺตมีฯ

**ลิงฺคตฺถ ปฐมา**ฯ

โย กมฺมกตฺตาทิวตฺตนฺตรมปฺปตฺโต สสฺสรูปโฏฺฐ สุทฺโธ, โส **ลิงฺคตฺโถ** นาม, ตสฺสาภิธานมตฺต ปฐมาวิภตฺติ โหติฯ ตสฺสาปนิยเม เอกมฺหิ วตฺตเพฺพ เอกวจนํ สิ, วุจฺจเต เนเนติวจนํ, เอกสฺสตฺถสฺส วจนํ เอกวจนํฯ เอวํ พหุวจนํฯ

อโตเตฺววฯ

**โส**ฯ

อการนฺตา ปรสฺส สิสฺส โอ โหติฯ

**สรโลโป มาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ**ฯ

อํอาทีสุ ปเรสุ สรสฺส โลโป โหติ, ตสฺมึ กเต ตุ กฺวจาทินา อสวเณฺณ ปเตฺต ปกติ โหติฯ

นเย ปรํ ยุเตฺตฯ เอวมุปริ สรโลปาทิฯ พุโทฺธฯ

พหุมฺหิ วตฺตเพฺพ พหุวจนํ โยฯ

อโต วาเตฺววฯ

**สพฺพโยนีนมาเอ**ฯ

อการนฺตา ปเรสํ ปฐมทุติยาโยนีนํ ยถาสงฺขฺยํ อาเอ วา โหนฺติฯ พุทฺธาฯ

วาติ กึ ฯ อคฺคโยฯ

๔๙. ลิงฺคตฺเถ ปฐมาเตฺววฯ

**อาลปเน จฯ**

อภิมุขีกรณมาลปนํ, ตทธิเก ลิงฺคตฺเถ ปฐมา โหติฯ

‘‘อาลปเน สิ คสโญฺญ’’ติ สิสฺส คสญฺญาฯ เคอิเตฺววฯ

**อการา ปิตาทฺยนฺตานมาฯ**

เค ปเร อกาโร ปิตุสตฺถุอตฺตราชาทีนมโนฺต จ อาตฺตํ ยาติฯ

‘‘อากาโร วา’’ติ เค ปเร อาการสฺส รโสฺส วาฯ

**เสสโต โลปํ คสีปิฯ**

โส สิํ สฺยา จ สขาโต คเสฺสวาตฺยาทินิทฺทิเฏฺฐหเณฺญ อวณฺณิวณฺณุวโณฺณการนฺตา เสสา, เตหิ ปเร คสี ลุปฺปเนฺตฯ เห - พุทฺธ, พุทฺธาฯ โย - พุทฺธาฯ

**๕๐. กมฺมเตฺถ ทุติยาฯ**

ยํ กโรติ, ตํ กมฺมํ นามฯ ตตฺถ ทุติยา โหติฯ อํพุทฺธํฯ โยสฺส เอ-พุเทฺธฯ

๕๑. ตติยาเตฺววฯ

**กตฺตริ จฯ**

โย กโรติ, ส กตฺตา นามฯ ตตฺถ ตติยา โหติฯ นาฯ

**อโต เนนฯ**

อการา ปโร นา เอนํ ยาติฯ พุเทฺธนฯ

หิฯ

**สุหิสฺวกาโร เอฯ**

สุหิสุ ปเรสฺวการสฺส เอ โหติฯ

**สฺมาหิสฺมินฺนํ มฺหาภิมฺหิ วาฯ**

สพฺพสเทฺทหิ ปเรสํ สฺมาหิสฺมินฺนํ ยถาสงฺขฺยํ มฺหาภิมฺหิอิเจฺจเต วา โหนฺติฯ พุเทฺธภิ, พุเทฺธหิฯ

**๕๒. กรเณ ตติยาฯ**

เยน วา กยิรเต, ตํ กรณํ นามฯ ตตฺถ ตติยา โหติฯ สพฺพํ กตฺตุสมํฯ

**๕๓. สมฺปทาเน จตุตฺถีฯ**

ยสฺส ทาตุกาโม โรจเต, ธารยเต วา, ตํ สมฺปทานํ นามฯ ตตฺถ จตุตฺถี โหติฯ สฯ

อโต วาเตฺววฯ

**อาย จตุเตฺถกวจนสฺส ตุฯ**

อการา ปรสฺส จตุเตฺถกวจนสฺส อาโย วา โหติฯ พุทฺธายฯ

''สาคโม เส''ติ เส สการาคโมฯ พุทฺธสฺสฯ นํฯ

ทีฆเนฺตฺววฯ

**สุนํหิสุ จฯ**

สุนํหิสุ ปเรสุ สราทีนํ ทีโฆ โหติฯ จสเทฺทน กฺวจิ นฯ พุทฺธานํฯ

**๕๔. อปาทาเน ปญฺจมีฯ**

ยสฺมาทเปติ, ภยมาทเตฺต วา, ตทปาทานํ นาม, ตตฺถ ปญฺจมี โหติฯ สฺมาฯ

อโต อาเอเตฺววฯ

**๕๕. สฺมาสฺมินฺนํ วาฯ**

อการา ปเรสํ สฺมาสฺมินฺนํ อาเอ วา โหนฺติฯ พุทฺธา, พุทฺธมฺหา, พุทฺธสฺมาฯ พุเทฺธภิ, พุเทฺธหิฯ

**๕๖. สามิสฺมิํ ฉฏฺฐีฯ**

ยสฺส วา ปริคฺคโห, ตํ สามี นามฯ ตตฺถ ฉฏฺฐี โหติฯ พุทฺธสฺสฯ พุทฺธานํฯ

**๕๗. โอกาเส สตฺตมีฯ**

โยธาโร, ตโมกาสํ นามฯ ตตฺถ สตฺตมี โหติฯ สฺมิํ-พุเทฺธ, พุทฺธมฺหิ, พุทฺธสฺมิํฯ สุ-พุเทฺธสุฯ

๕๘. พุโทฺธ พุทฺธ สุขํ ททาติ สรโต พุทฺธํ ตโต ทุกฺกรํ,
กิํ พุเทฺธน มหิทฺธโยปิ มุนโย พุเทฺธน ชาตาสุขี;
พุทฺธเสฺสว มนํ ทเท ปทมหํ พุทฺธา ลเภยฺยาจฺจุตํ,
พุทฺธสฺสิทฺธิ น กิํ กเร ภวภเว ภตฺตฺยตฺถุ พุเทฺธ มมฯ

**๕๙**. อิโต ปรํ ตติยาปญฺจมีนญฺจ จตุตฺถีฉฏฺฐีนญฺจ สรูปตฺตา ปญฺจมีฉฏฺฐิโย ภีโย อุเปกฺขเนฺตฯ

**๖๐**. อตฺต, สิฯ

พฺรหฺมตฺตสขราชาทิโต เตฺววฯ

**สฺยา จฯ**

พฺรหฺมาทิโต สิสฺส อา โหติฯ อตฺตาฯ

''โยนมาโน''ติ พฺรหฺมาทิโต โยนํ อาโนตฺตํฯ อตฺตาโนฯ

**๖๑**. เห - อตฺต, อตฺตาฯ โย, อตฺตาโนฯ

**๖๒**. ''พฺรหฺมตฺตสขราชาทิโต อมาน''นฺติ พฺรหฺมาทิโต อํวจนสฺส อานํ วา โหติฯ อตฺตานํ, อตฺตํฯ อตฺตาโนฯ

**๖๓**. อเตฺตน, อตฺตนาฯ ปเกฺข-ชินวจนานุโรเธน เอนาภาโวฯ

''อตฺตาโนฺต หิสฺมิมนตฺตํ''ติ หิมฺหิ อตฺตนฺตสฺส อโนฯ อตฺตเนหิฯ เอวํ กรเณฯ

**๖๔**. ''สสฺส โน''ติ โนกาโรฯ อตฺตโนฯ อตฺตานํฯ

**๖๕**. อมฺหตุมฺหนฺตุ ราชพฺรหฺมตฺตสข สตฺถุปิตาทีหิ สฺมา นาวฯ

อมฺหาทิโต สฺมา นา อิว โหติฯ อตฺตนาฯ

**๖๖**. ''ตโต สฺมินฺนี''ติ สฺมิโน นิฯ อตฺตนิฯ ''อนตฺต''นฺติ ภาวนิเทฺทเสน สฺมฺหิ จ อโนฯ อตฺตเนสุฯ

**๖๗**. ราชา อตฺตาวฯ นาฯ

สวิภตฺติสฺส ราชเสฺสเตฺววฯ

**นามฺหิ รญฺญา วาฯ**

นามฺหิ สวิภตฺติสฺส ราชสทฺทสฺส รญฺญา วา โหติฯ รญฺญา, ราเชนฯ

**ราชสฺส ราชุ สุนํหิสุ จฯ**

สุนํ หิสุ ปเรสุ ราชสฺส ราชุ โหติ, จกาเรน กฺวจิ นฯ

''สุนํหิสุ เจติ'' ทีเฆ - ราชูภิ, ราชูหิ, ราเชภิ, ราเชหิฯ

**๖๘**. สวิภตฺติเสฺสตฺยธิกาโรฯ

‘‘ราชสฺส รโญฺญ ราชิโน เส’’ติ เส รโญฺญ ราชิโน โหนฺติฯ รโญฺญ, ราชิโนฯ

‘‘รญฺญํ นมฺหิ วา’’ติ นมฺหิ รญฺญํ วาฯ รญฺญํ, ราชูนํ, ราชานํฯ

**๖๙**. สฺมาสฺสนาตฺลฺยตฺตา-นามฺหิ รญฺญา วาฯ รญฺญา, ราชมฺหา, ราชสฺมาฯ

**๗๐**. ‘‘สฺมิมฺหิ รเญฺญ ราชินี’’ติ สฺมิมฺหิ รเญฺญ ราชินิ โหนฺติฯ รเญฺญ, ราชินิฯ ราชูสุ, ราเชสุฯ

**๗๑**. คุณวนฺตุ, สิฯ

สวิภตฺติสฺส นฺตุเสฺสเตฺววฯ

‘‘อา สิมฺหี’’ติ สิมฺหิ สวิภตฺติสฺส นฺตุสฺส อาฯ คุณวาฯ

โยมฺหิ ปฐเมเตฺววฯ

**นฺตุสฺส โนฺตฯ**

ปฐเม โยมฺหิ สวิภตฺติสฺส นฺตุสฺส โนฺตกาโร โหติฯ คุณวโนฺตฯ

สุนํหิสุ อตฺตํเตฺววฯ

**นฺตุสฺสโนฺต โยสุ จฯ**

สุนํหิสุ, โยสุ, จกาเรน อเญฺญสุปิ ปเรสุ นฺตุสฺสโนฺต อตฺตํ ยาติฯ คุณวนฺตาฯ

**๗๒**. สวิภตฺติเสฺสตฺยธิกาโร ฯ อํอิเตฺววฯ

**อวโณฺณ จ เคฯ**

เค ปเร สวิภตฺติสฺส นฺตุสฺส อํออา โหนฺติฯ เหคุณวํ,คุณว, คุณวาฯ โย - คุณวโนฺต, คุณวนฺตาฯ

**๗๓**. อตฺตํ – คุณวนฺตํฯ คุณวเนฺตฯ

**๗๔**. ‘‘โตติตา สสฺมึ นาสฺวี’’ติ สวิภตฺติสฺส นฺตุสฺส นามฺหิ ตา, เส โตกาโร, สฺมิมฺหิ ติ จ วาฯ คุณวตา, คุณวเนฺตนฯ คุณวเนฺตภิ, คุณวเนฺตหิฯ

**๗๕**. คุณวโต, คุณวนฺตสฺสฯ

‘‘นมฺหิ ตํ วา’’ติ นมฺหิ นฺตุสฺส ตํ วาฯ คุณวตํ, คุณวนฺตานํฯ สฺมา นาวฯ

**๗๖**. คุณวติ, คุณวเนฺต, คุณวนฺตมฺหิ, คุณวนฺตสฺมึ, คุณวเนฺตสุฯ

**๗๗**. คจฺฉนฺต, สิฯ

‘‘สิมฺหิ คจฺฉนฺตาทีนํ นฺตสโทฺท อ’’นฺติ นฺตสทฺทสฺส อํวา, สิโลโป฿ คจฺฉํ, สิสฺส โอ – คจฺฉโนฺต฿

คจฺฉนฺตาทีนํ นฺตสโทฺทเตฺวว฿

**เสเสสฺนฺตฺว฿**

วุตฺตํ หิตฺวา เสเสสุ คจฺฉนฺตาทีนํ นฺตสโทฺท นฺตุ อิว ทฏฺฐโพฺพ฿ คจฺฉโนฺต, คจฺฉนฺตาอิจฺจาทิ฿

เสสํ คุณวนฺตุสมํ฿

**๗๘**. คจฺฉนฺตาทโย นาม อนฺตปฺปจฺจยนฺตา฿

**๗๙**. อคฺคิ, สิโลโป฿

‘‘อิวณฺณุวณฺณา ฌลา’’ติ อิวณฺณุวณฺณานํ ยถาสงฺขฺยํ ฌลสญฺญา฿

ฌลโต วาเตฺวว฿

**ฆปโต จ โยนํ โลโป฿**

ฆปฌลโต โยนํ โลโป วา โหติ฿

**โยสุ กตนิการโลเปสุ ทีฆํ฿**

กโต นิกาโร โลโป จ เยสํ เตสุ โยสุ สรานํ ทีโฆ โหติ฿ อคฺคี฿ ปเกฺข-อตฺตเนฺตฺวว฿

**โย สฺวกตรโสฺส โฌ฿**

โยสุ อกตรโสฺส โฌ อตฺตํ ยาติ฿ อคฺคโย฿ ตถาลปเน฿

**๘๐. อํ โม นิคฺคหีตํ ฌลเปหิ฿**

ฌลปโต อํ โม จ พินฺทุํ ยนฺติ฿ อคฺคิํ฿ อคฺคี, อคฺคโย฿

**๘๑**. อคฺคินา฿ ทีเฆ-อคฺคีภิ, อคฺคีหิ฿

**๘๒**. ‘‘ฌลโต สสฺส โน วา’’ติ สสฺส โนตฺตํ วา฿ อคฺคิโน, อคฺคิสฺส฿ อคฺคีนํ฿

**๘๓**. ‘‘ฌลโต เจ’’ติ สฺมาสฺส นา฿ อคฺคินา฿

**๘๔**. อคฺคิมฺหิ, อคฺคิสฺมิํ฿ อคฺคีสุ฿

**๘๕**. อาทิ อคฺคีว฿ สฺมิํโน ปน ‘‘อาทิโต โอ เจ’’ติ อํ, โอ จ วา฿ อาทิ, อาโท, อาทิมฺหิ, อาทิสฺมิํ฿ อาทีสุ฿

**๘๖**. ทณฺฑี , สิฯ

‘‘อโฆ รสฺส’’มาทินา รเสฺส สมฺปเตฺต ‘‘น สิสฺมิมนปุํสกานี’’ติ สิมฺหิ อนปุํสกานํ น รโสฺสฯ สิโลโป, ทณฺฑี, โยโลเป – ทณฺฑีฯ ปเกฺข –

**อโฆ รสฺสเมกวจนโยสฺวปิ จฯ**

เอกวจนโยสุ ฌลปา รสฺสํ ยนฺติฯ

ฌโต กตรสฺสาเตฺววฯ

**โยนํ โนฯ**

กตสฺสา ฌโต โยนํ โนตฺตํ โหติฯ ทณฺฑิโนฯ

**๘๗**. ‘‘ฌลปา รสฺส’’นฺติ เค ปเร ฌลปานํ รโสฺสฯ เหทณฺฑิฯ ทณฺฑี, ทณฺฑิโนฯ

**๘๘**. วา อํอิเตฺววฯ

‘‘นํ ฌโต กตรสฺสา’’ติ อํอิจฺจสฺส นํ วาฯ ทณฺฑินํ, ทณฺฑิํฯ ทณฺฑี, ทณฺฑิโนฯ

**๘๙**. ทณฺฑินาฯ ทณฺฑีภิ, ทณฺฑีหิฯ

**๙๐**. ทณฺฑิโน, ทณฺฑิสฺสฯ ทณฺฑีนํฯ

**๙๑**. ฌโต กตรสฺสาเตฺววฯ

‘‘สฺมินฺนี’’ติ สฺมิโน นิฯ ทณฺฑินิฯ ทณฺฑีสุฯ

**๙๒**. ภิกฺขุ, สิโลโปฯ

วา โยนํเตฺววฯ

‘‘ลโต โว กาโร เจ’’ติ ลโต โยนํ โวตฺตํ วาฯ

อตฺตํ อกตรโสฺสเตฺววฯ

**เวโวสุ โล จฯ**

เวโวสุ อกตรโสฺส โล อตฺตํ ยาติฯ ภิกฺขโว, ปเกฺข – โยโลป ทีฆาฯ ภิกฺขูฯ

**๙๓**. เห-ภิกฺขุฯ

‘‘อกตรสฺสา ลโต ยฺวาลปนสฺส เวโว’’ติ อาลปเน โยสฺส เวโวการา, อตฺตํฯ ภิกฺขเว, ภิกฺขโว, ภิกฺขูฯ

**๙๔**. ภิกฺขุํฯ ภิกฺขโว, ภิกฺขูฯ เสสํ อคฺคีวฯ

**๙๕**. เอวํ ชนฺตุฯ ชนฺตู, ชนฺตโวฯ

‘‘ลโต โวกาโร เจ’’ตีห การคฺคหเณน โยนํ โนตฺตํ, จกาเรน กฺวจิ โวโนนมภาโวว วิเสโสฯ ชนฺตุโน, ชนฺตุโยฯ

**๙๖**. สตฺถุ, สิฯ

‘‘สตฺถุปิตาทีนมา สิสฺมึ สิโลโป เจ’’ติ สตฺถาทฺยนฺตสฺส อา, สิโลโป จฯ สตฺถาฯ

สตฺถุปิตาทีนนฺตฺยธิกาโรฯ

**อเญฺญสฺวารตฺตํฯ**

สิโตเญฺญสุ สตฺถาทฺยนฺตสฺส อาโร โหติฯ

**ตโต โยนโม ตุฯ**

ตโต อารโต โยนํ โอ โหติฯ สตฺถาโรฯ

**๙๗**. เห-สตฺถ, สตฺถาฯ สตฺถาโรฯ

**๙๘**. สตฺถารํฯ สตฺถาเร, สตฺถาโรฯ

**๙๙**. ‘‘นา อา’’ติ อารโต นาสฺส อาฯ สตฺถาราฯ สตฺถาเรภิ, สตฺถาเรหิฯ

**๑๐๐**. **อุ สสฺมึ สโลโป จฯ**

เส สตฺถาทฺยนฺตสฺส อุ โหติ สโลโป จ วาฯ สตฺถุ, สตฺถุโน, สตฺถุสฺสฯ

‘‘วา นมฺหี’’ติ นมฺหิ อาโร วาฯ สตฺถารานํฯ

‘‘สตฺถุนาตฺตเญฺจ’’ติ นมฺหิ สตฺถาทฺยนฺตสฺส อตฺตํ วาฯ ทีเฆสตฺถานํฯ

**๑๐๑**. ‘‘ตโต สฺมิมี’’ติ อารโต สฺมิโน อิฯ ‘‘อาโร รสฺสมีกาเร’’ติ อิมฺหิ อารสฺส รโสฺสฯ สตฺถริฯ สตฺถาเรสุฯ เอวํ นตฺตาทิฯ

**๑๐๒**. ปิตา สเตฺถวฯ ‘‘ปิตาทีนมสิมฺหี’’ติ สิโตเญฺญสุ อารสฺส รโสฺสว วิเสโสฯ ปิตโรฯ

นมฺหิ – ปิตูนนฺติปิ โหติฯ เอวํ ภาตุปฺปภุตโยฯ

**๑๐๓**. อภิภูฯ รเสฺส-อภิภุโวฯ โยโลเปอภิภูฯ เสสํ ภิกฺขูว, รโสฺสว วิเสโสฯ

**๑๐๔**. เอวํ สพฺพญฺญูฯ ปุเพฺพว โยนํ โนกาโร จฯ สพฺพญฺญุโน, สพฺพญฺญูฯ

**๑๐๕**. โคฯ

คาวอิเตฺววฯ

‘‘โยสุ เจ’’ติ โคสโทฺทการสฺส อาโว, ‘‘ตโต โยนโม ตุ’’ตีห ตุสเทฺทน โยนํ โอฯ คาโวฯ ตถาลปเนฯ

**๑๐๖. อวมฺหิ จฯ**

อมฺหิ ปเร โคสโทฺทการสฺส อาวอวา โหนฺติ, จสเทฺทน หินํวชฺชิเตสุ เสเสสุปิฯ

**๑๐๗**. ‘‘อาวสฺสุ วา’’ติ อมฺหิ อาวนฺตสฺส อุตฺตํ วา, คาหุวํ, คาวํ, ควํฯ โย-คาโวฯ คาเวน, คเวนฯ โคภิ, โคหิฯ

**๑๐๘**. ‘‘คาว เส’’ติ เส โอสฺส อาโวฯ คาวสฺส, ควสฺสฯ ‘‘ตโต น’’มาโท จกาเรน นํอิจฺจสฺส อํ, โอสฺส อโว จฯ ควํฯ

**๑๐๙**. ‘‘สุหินาสุ เจ’’ตีห จกาเรน โคสฺส คุ จฯ ทฺวิเตฺต-คุนฺนํ, โคนํฯ คาวา, ควา, คาวมฺหา, ควมฺหา, คาวสฺมา, ควสฺมาฯ โคภิ, โคหิฯ

**๑๑๐**. คาเว, คเว, คาวมฺหิ, ควมฺหิ, คาวสฺมึ, ควสฺมึฯ คาเวสุ, คเวสุ, โคสุฯ

ปุลฺลิงฺคาฯ

**อิตฺถิลิงฺค**

**๑๑๑**. กญฺญา ฯ สิโลโปฯ

‘‘อา โฆ’’ติ อิตฺถิยํ อาการสฺส ฆสญฺญาฯ โย โลเป – กญฺญาฯ ปเกฺข – กญฺญาโยฯ

**๑๑๒**. ‘‘ฆเต เจ’’ติ คสฺส เอฯ เห-กเญฺญฯ กญฺญา, กญฺญาโยฯ

**๑๑๓**. กญฺญํฯ กญฺญา, กญฺญาโยฯ

**๑๑๔**. อาย เอกวจนเสฺสเตฺววฯ

‘‘ฆโต นาทีน’’นฺติ นาเทกวจนานมาโยฯ กญฺญายฯ กญฺญาภิ, กญฺญาหิฯ

**๑๑๕**. กญฺญายฯ กญฺญานํฯ

**๑๑๖. ฆปโต สฺมึ ยํ วาฯ**

ฆเปหิ สฺมิโน ยํ วา โหติฯ กญฺญายํ, กญฺญายฯ กญฺญาสุฯ

**๑๑๗**. รตฺติ , สิโลโปฯ

‘‘เต อิตฺถิขฺยา โป’’ติ อิตฺถิยมิวณฺณุวณฺณานํ ปสญฺญาฯ โยโลปทีฆาฯ รตฺตีฯ ปเกฺข – รตฺติโยฯ ตถาลปเนฯ

**๑๑๘**. รตฺตึ, รตฺตีฯ รตฺติโยฯ

**๑๑๙**. เอกวจนสฺส นาทีนเนฺตฺววฯ

‘‘ปโต ยา’’ติ นาเทกวจนานํ ยาฯ รตฺติยาฯ รตฺตีภิ, รตฺตีหิฯ

**๑๒๐**. รตฺติยาฯ รตฺตีนํฯ

**๑๒๑**. รตฺติยํ, รตฺติยาฯ รตฺตีสุฯ

**๑๒๒**. นที ฯ เสสํ รตฺตีวฯ อฆตฺตา รโสฺสว วิเสโสฯ

**๑๒๓**. ยาคุ รตฺตีวฯ

**๑๒๔**. มาตุ, ธีตุ, ทุหิตฺวาทโย ปิเตวฯ

**๑๒๕**. ชมฺพู นทีวฯ

กญฺญอิติ ฐิเต –

**อิตฺถิยมโต อาปจฺจโยฯ**

อิตฺถิยํ วตฺตมานา อการนฺตโต อาปจฺจโย โหติฯ สรโลปปกลฺยาทิฯ กญฺญาฯ

‘‘ธาตุปฺปจฺจยวิภตฺติ วชฺชิตมตฺถวํ ลิงฺค’’นฺติ วจนโต ปจฺจยนฺตสฺสาลิงฺคตฺตา ตทฺธิตาทิสุ เตฺต จกาเรน นามมิว กเต – สฺยาทิฯ เอวํ อีอินีสุฯ

เอวํ อชา, เอฬกา, โกกิลา, อสฺสา, มูสิกา, พลากา, มนฺทา, ชราอิจฺจาทิฯ

**๑๒๖**. อิตฺถิยนฺตฺยธิกาโรฯ

**นทาทิโต วา อีฯ**

อิตฺถิยํ นทาทิโต วา อนทาทิโต วา อี โหติฯ นที, นครี, กุมารี, พฺราหฺมณี, ตรุณี, กุกฺกุฏี, อิตฺถี อิจฺจาทิฯ

‘‘มาตุลาทีนมานตฺตมีกาเร’’ติ อีมฺหิ มาตุลาทฺยนฺตสฺส อาโนฯ มาตุลานีตฺยาทิฯ

อนทาทิโต วา อีฯ สขี, หตฺถีฯ

**ภวโต โภโตฯ**

อีมฺหิ ภวนฺตสฺส โภโต โหติฯ โภตีฯ

**๑๒๗**. ‘‘ณ ว ณิกเณยฺย ณนฺตูหี’’ติ อีฯ มานวี, นาวิกี, เวนเตยฺยี, โคตมีฯ

**๑๒๘**. ‘‘นฺตุสฺส ตมีกาเร’’ติ นฺตุสฺส โต วาฯ คุณวตี, คุณวนฺตีฯ ธิติมตี, ธิติมนฺตีฯ

นฺตสฺส นฺตุพฺยปเทโสฯ มหตี, มหนฺตีฯ

**๑๒๙. ปติภิกฺขุราชีการเนฺตหิ อินีฯ**

ปตฺยาทีหิ อีการเนฺตหิ จ อิตฺถิยํ อินี โหติฯ

‘‘ปติสฺสินีมฺหี’’ติ ปตฺยนฺตสฺส อเตฺต สรโลปาโท ตฺกาเรน โลปาภาโวฯ ‘‘วา ปโร อสรูปา’’ติ อิโลโป, ทีโฆ จฯ คหปตานี, ภิกฺขุนี, ราชินี, เมธาวินี, ตปสฺสินี, ธมฺมจาริณี, ภยทสฺสาวินี, ภุตฺตาวินีตฺยาทิฯ

อิตฺถิลิงฺคาฯ

**นปุํสกลิงฺค**

**๑๓๐**. จิตฺต , สิฯ

นปุํสเกหิ อโต นิจฺจเนฺตวฯ

**สิํฯ**

อการเนฺตติ นปุํสเกหิ สิสฺส นิจํ อํ โหติฯ จิตฺตํฯ

โยนํ นิ นปุํสเกหิเตฺววฯ

**อโต นิจฺจํฯ**

อการเนฺตหิ น ปุํสเกหิ โยนํ นิจฺจํ นิ โหติ, นิสฺส อาฯ จิตฺตาฯ ปเกฺข – โยสฺวาทินา ทีเฆ – จิตฺตานิฯ

**๑๓๑**. คโลเป – เห – จิตฺตฯ จิตฺตา, จิตฺตานิฯ

**๑๓๒**. จิตฺตํ ฯ นิสฺส เอ – จิเตฺต, จิตฺตานิฯ เสสํ พุโทฺธวฯ

**๑๓๓**. มน, สิ, มนํฯ

นา วาเตฺววฯ

**๑๓๔. มโนคณาทิโต สฺมินฺนานมิอาฯ**

มนาทิโต สฺมินฺนานํ อิอา วา โหนฺติฯ

**ส สเร วาคโมฯ**

วิภตฺยาเทเส สเร ปเร มนาทิโต สาคโม วา โหติฯ มนสาฯ

**๑๓๕. สสฺส โจ**

มนาทิโต สสฺส โอ โหติ, จสเทฺทน สฺมาสฺส อา จฯ มนโส, มนสาฯ

๑๓๖. มนสิ ฯ เสสํ จิตฺตํวฯ

๑๓๗. มนํ สิรํ อุรํ เตชํ, รชํ โอชํ วยํ ปยํ;
ยสํ ตปํ วจํ เจตํ, เอวมาทิ มโนคโณฯ

๑๓๘. คุณวนฺตุ , สิฯ

‘‘อํ นปุํสเก’’ติ สิมฺหิ สวิภตฺติสฺส นฺตุสฺส อํฯ คุณวํฯ นฺตุสฺส เตฺต – คุณวนฺตานิฯ

๑๓๙. โยโตณฺญํ ปุเมวฯ เอวํ คจฺฉํฯ

๑๔๐. อฏฺฐิฯ

วาเตฺววฯ

‘‘โยนนฺนิ นปุํสเกหี’’ติ โยนํ นิ วาฯ อฏฺฐีนิฯ ฌตฺตา โยโลเป – อฏฺฐีฯ ตถาลปเนฯ

๑๔๑. อฏฺฐึ, อฏฺฐีนิ, อฏฺฐีฯ เสสํ อคฺคีวฯ

๑๔๒. ทณฺฑี, สิฯ

อฆตฺตา รโสฺส, ทณฺฑิฯ โยโตณฺญํ ปุเมวฯ

๑๔๓. อายุ อฏฺฐีวฯ

นปุํสกลิงฺคาฯ

**ปุมิตฺถิลิงฺค**

๑๔๔. ปุมิตฺถิลิงฺคา – ฆฏ, กฏ, ยฏฺฐิ, มุฏฺฐิ, สินฺธุ, เรณุปฺปภุตโย ทฺวิปท จตุปฺปท ชาติวาจิโน จฯ

ยถา – ฆโฏ, อีปจฺจเย-ฆฏีฯ เอโส ยฏฺฐิ, เอสา ยฏฺฐิจฺจาทิฯ

ทฺวิปทชาติวาจิโน ยถา – ขตฺติโยฯ อาปจฺจเย- ขตฺติยา, สมโณ, อีมฺหิ-สมณีอิจฺจาทิฯ

จตุปฺปทชาติวาจิโน ยถา – คโช, อา-คชา, พฺยโคฺฆ, อีมฺหิ - พฺยคฺฆีอิจฺจาทิฯ

**ปุมนปุํสกลิงฺค**

๑๔๕. ปุมนปุํสกลิงฺคา – ธมฺม, กมฺม, พฺรหฺม, กุสุม สงฺคม, ปทุม, อสฺสม, วิหาร, สรีร, สุวณฺณ, วณฺณ, กหาปณ, ภวน, ภุวน, โยพฺพน, ภุสน, อาสน, สยน, โอทน, อากาส, อุปวาส, มาส, ทิวส, รส, ถล, ผล, รฏฺฐ อมฺพุ, มธุวาทโยฯ

**อิตฺถินปุํสกลิงฺค**

๑๔๖. อิตฺถินปุํสกลิงฺคา – นคร, อจฺจิปฺปมุขาฯ

## สพฺพลิงฺค

**๑๔๗**. สพฺพลิงฺคา – ตฎ ปุฎ ปตฺต มณฺฑล กลสา ทโย, นามีกตา, สพฺพนามานิ จฯ ยถา – ตโฎ, อีมฺหิ – ตฎี, ตฎมิจฺจาทิฯ

นามีกตา ยถา – เทวทโตฺต, อา – เทวทตฺตา เทวทตฺตมิจฺจาทิฯ

## สพฺพนาม

**๑๔๘**. สพฺพ , กตร, กตม, อุภย, อิตร, อญฺญ, อญฺญตร, อญฺญตม, ปุพฺพ, ปร, อปร, ทกฺขิณ, อุตฺตร, เอก, ย, ต, เอต, อิม, อมุ, กึ, ตุมฺห, อมฺห-อิติ สพฺพนามานิฯ

สโพฺพ พุโทฺธวฯ อยํ วิเสโสฯ

โยเตฺววฯ

**สพฺพนามการเต ปฐโมฯ**

สพฺพาทีนมการโต ปโร ปฐโม โย เอตฺตํ ยาติ สเพฺพฯ

‘‘ตโย เนว จ สพฺพนาเมหี’’ติ นิเสธา สสฺมาสฺมินฺนํ อาย อา เอ น โหนฺติฯ สพฺพสฺสฯ

**สพฺพโต นํ สํสานํฯ**

สพฺพาทิโต นํอิจฺจสฺส สํสานํ โหนฺติฯ

อกาโร เออิเตฺววฯ

**สพฺพนามานํ นมฺหิ จฯ**

นมฺหิ สพฺพาทีนมการสฺส เอ โหติฯ สเพฺพสํ, สเพฺพสานํฯ

**๑๔๙**. อิตฺถิยํ อา, สพฺพา กญฺญาวฯ อยํ วิเสโสฯ วาเตฺววฯ

**ฆปโต สฺมึสานํ สํสาฯ**

ฆปสญฺญาโต สพฺพาทิโต สฺมึสานํ สํสา วา โหนฺติฯ

‘‘สํสาเสฺวกวจเนสุ เจ’’ติ สาคโมฯ

**โฆ รสฺสํฯ**

เอกวจนสํสาสุ โฆ รสฺสํ ยาติฯ สพฺพสฺสา, สพฺพายฯ สพฺพาสํ, สพฺพาสานํฯ สพฺพสฺสํ, สพฺพายํฯ สพฺพาสุฯ

**เนตาหิ สฺมิมายยาฯ**

ฆปญฺญาหิ สพฺพาทีหิ สฺมิโน อาย ยา น โหนฺติฯ

**๑๕๐**. นปุํสเก – สพฺพํฯ สพฺพานิฯ เอวํ ทุติยาฯ

สพฺพาทโย นปุํสเก ตติยาทีสุ สกสกปุมสมาฯ เอวํ ย - สทฺทนฺตาฯ

**๑๕๑**. ปุพฺพปราปเรหิ ตุ สฺมิโน ‘‘ยทนุปฺปนฺนา นิปาตนา สิชฺฌนฺตี’’ติ อนิตฺถิยํ เอ วาฯ ปุเพฺพ, ปุพฺพสฺมึอิจฺจาทิฯ

เอกสโทฺท สงฺขฺยาตุลฺยญฺญาสหายโตฺถฯ ยทา สงฺขฺยโตฺถ, ตเทกวจโน, อญฺญตฺถ สพฺพวจโน จฯ

ยาทีนมาลปนํ นตฺถิฯ

**๑๕๒**. ต, สิฯ

สิมฺหิ สํ อนปุํสกเสฺสเตฺววฯ

**เอตเตสํ โตฯ**

สิมฺหิ อนปุํสกานํ เอตตอิเจฺจเตสํ ตการสฺส ส โหติฯ โสฯ

**ตสฺส วา นตฺตํ สพฺพตฺถฯ**

ติลิเงฺคสุ สพฺพาทีนํ ตการสฺส โน วา โหติฯ เน, เตฯ เสสํ สพฺพสมํ, นตฺตํว วิเสโสฯ

**๑๕๓**. อิตฺถิยํ – สา, นา, นาโย, ตา, ตาโยอิจฺจาทิฯ

วาเตฺววฯ

**ตโต สสฺส สฺสายฯ**

ตาเอตาอิมาหิ สสฺส สฺสาโย วา โหติฯ

สํสาเสฺวกวจเนสุ อิอิเตฺววฯ

**ตสฺสา วาฯ**

เอกวจนสํสาสุ ตาสทฺทสฺส อา อิตฺตํ วา ยาติฯ ติสฺสาย, ติสฺสา, ตสฺสา, ตายฯ ตาสํ, ตาสานํฯ ติสฺสํ, ตสฺสํ, ตายํฯ ตาสุฯ

**๑๕๔**. นปุํสเก – ตํอิจฺจาทิฯ

**๑๕๕**. เอโสฯ เสสํ สพฺพสมํฯ

**๑๕๖**. อิตฺถิยํ – เอสาฯ

สํสาเสฺวกวจเนเสฺวเตฺววฯ

**เอติมาสมิฯ**

เอกวจนสํสาสุ เอตาอิมานมนฺตสฺส อิ โหติฯ เอติสฺสาย, เอติสา, เอตายฯ เอตาสํ, เอตาสานํฯ เอติสฺสํ, เอตสฺสํ, เอตายํฯ เอตาสุฯ เสสํ สพฺพาวฯ

**๑๕๗**. นปุํสเก – เอตํ อิจฺจาทิฯ

**๑๕๘**. อิม, สิฯ

‘‘อนปุํสกสฺสายํ สิมฺหี’’ติ อิมสฺส อยํฯ สิโลโปฯ อยํ, อิเมฯ อิมํ, อิเมฯ

‘‘อนิมิ นามฺหิ เจ’’ติ อิมสฺส อโน, อิมิ จฯ อเนน, อิมินาฯ

‘‘สพฺพสฺสิมเสฺส วา’’ติ สุนํหิสุ เอวาฯ เอหิ, อิเมหิฯ วา สฺมาสฺมึสํสาสฺวตฺตเนฺตฺววฯ

**อิมสทฺทสฺส จฯ**

สสฺมาสฺมึสํสาสุ อิมสฺส อตฺตํ วา โหติฯ อสฺส, อิมสฺสฯ เอสํ, เอสานํ, อิเมสํ, อิเมสานํฯ อสฺมา, อิมมฺหา, อิมสฺมาฯ เอหิ, อิเมหิฯ อสฺมึ, อิมมฺหิ, อิมสฺมึฯ เอสุ, อิเมสุฯ

อตฺตปเกฺข – ‘‘น ติเมหิ กตากาเรหี’’ติ สฺมาสฺมินฺนํ มฺหามฺหิ น สิชฺฌเนฺตฯ

**๑๕๙**. อิตฺถิยํ – อยํฯ เสสํ เอตาว, สํสาสฺวตฺตํว วิเสโสฯ

**๑๖๐**. นปุํสเก – สวิภตฺติสฺส วาเตฺววฯ

‘‘อิมสฺสิทมํสิสุ นปุํสเก’’ติ อิมสฺส อิทํ วาฯ อิทํ, อิมํ อิเม, อิมานิฯ เอวํ ทุติยาฯ

**๑๖๑**. อมุ , สิฯ

วา อนปุํสกสฺส สิมฺหิเตฺววฯ

‘‘อมุสฺส โม สํ’’ติ มสฺส โส วา, สิโลโปฯ อสุฯ

‘‘สพฺพโต โก’’ติ สพฺพนามโต กาคโมฯ ‘‘โส’’ติ โอ, อมุโก, ปเกฺข – อมุฯ อมู, อมุโยฯ

ปุเพฺพว โยนํ โวกาโร นฯ อมุํฯ อมู, อมุโยฯ เสสํ ภิกฺขูว สพฺพาทิการิยาญฺญตฺรฯ

**๑๖๒**. อิตฺถิยํ – อสุฯ เสสํ ยาคุสมํฯ วิเสโสยํ – อมุสฺสา, อมุยาฯ อมูสํ, อมูสานํฯ อมุสฺสํ, อมุยํฯ อมูสุฯ

**๑๖๓**. นปุํสเก – สวิภตฺติสฺส อํสิสุ นปุํสเกเตฺววฯ

‘‘อมุสฺสาทุํ’’ติ อทุํฯ อทุํฯ อมู, อมูนิฯ เอวํ ทุติยาฯ

**๑๖๔**. ‘‘เสเสสุ เจ’’ติ สพฺพตฺถ กิสฺส โกฯ โก, กา, กํ อิจฺจาทิฯ ลิงฺคตฺตเย สพฺพสโมฯ

**๑๖๕**. ตุมฺห , สิ, อมฺห, สิฯ

สวิภตฺติสฺส ตุมฺหมฺหานนฺตฺยธิกาโรฯ

**ตฺวมหํ สิมฺหิ จฯ**

สิมฺหิ สวิภตฺตีนํ ตุมฺหมฺหานํ ตฺวํ อหํ โหนฺติฯ จสเทฺทน ตุมฺหสฺส ตุวํ จฯ ตุวํ, ตฺวํ, อหํฯ โย – ตุเมฺหฯ

‘‘มยํ โยมฺหิ ปฐเม’’ติ อมฺหสฺส มยํ โหติฯ มยํฯ

**๑๖๖**. ‘‘ตํมมมฺหี’’ติ อมฺหิ ตํ มํ โหนฺติฯ

‘‘ตวํ มมญฺจ นวา’’ติ อมฺหิ ตวํ มมญฺจ นวาฯ

‘‘ตุมฺหสฺส ตุวํ ตฺวมมฺหี’’ติ ตุมฺหสฺส ตุวํ, ตฺวญฺจฯ ตํ, ตวํ, ตุวํ, ตฺวํ, มํ, มมํฯ

อากเนฺตฺววฯ

‘‘วา โยปฺปฐโม’’ติ ทุติยาโยสฺส อากํ วาฯ ตุมฺหากํ, ตุเมฺหฯ อมฺหากํ, อเมฺหฯ

**๑๖๗**. ‘‘นามฺหิ ตยา มยา’’ติ นามฺหิ ตยา มยา โหนฺติฯ ‘‘ตยาตยีนํ ตกาโร ตฺวตฺตํวา’’ติ ตสฺส โตฺว วาฯ ตฺวยา, ตยา, มยาฯ ตุเมฺหหิ, อเมฺหหิฯ

**๑๖๘**. ‘‘ตว มม เส’’ติ เส ตว มม โหนฺติฯ

‘‘ตุยฺหํ มยฺหํ เจ’’ติ เส ตุยฺหํ มยฺหญฺจฯ

‘‘สสฺสํ’’ติ สสฺส อํ วาฯ

‘‘อมฺหสฺส มมํ สวิภตฺติสฺส เส’’ติ เส อมฺหสฺส มมํ จฯ ตว, ตุยฺหํ, ตุมฺหํ, มม, มยฺหํ, อมฺหํ, มมํฯ

‘‘ตุมฺหเมฺหหิ นมากํ’’ติ นํวจนสฺส อากํฯ ตุมฺหากํ, อมฺหากํฯ สฺมานาวฯ

**๑๖๙**. ‘‘ตุมฺหามฺหานํ ตยิ มยี’’ติ สฺมิมฺหิ ตยิ มยิ โหนฺติฯ เตฺว กเต - ตฺวยิ, ตยิ, มยิ, ตุเมฺหสุ, อเมฺหสุฯ ลิงฺคตฺตเย สมํฯ

**๑๗๐**. นวาเตฺววฯ

**ปทโต ทุติยา จตุตฺถี ฉฏฺฐีสุ โวโนฯ**

อตฺถโชฺชตกา วณฺณา **ปทํ,** ทุติยา จตุตฺถี ฉฏฺฐี พหุวจเนสุ ปเรสุ ปทสฺมา ปเรสํ สวิภตฺตีนํ ตุมฺหามฺหานํ โวโนการา นวา โหนฺติฯ

รกฺขตุ โว, ปสฺสตุ โน, ททาติ โว, ททาหิ โน, สทฺธา โว, สตฺถา โนฯ

นวาติ กึ, เอโส อมฺหากํ สตฺถาฯ

**๑๗๑**. ปทโตตฺยธิกาโรฯ

‘‘เตเมกวจเนสุ เจ’’ติ จตุตฺถีฉฏฺฐีกวจเนสุ เต เม โหนฺติฯ ททามิ เต, ททาหิ เม, อิทํ เต, อยํ เมฯ

‘‘นอมฺหี’’ติ อมฺหิ นิเสโธฯ ปเสฺสถ ตํ, อชินิ มํฯ

‘‘วา ตติเย เจ’’ติ ตติเยกวจเน เต เม วา โหนฺติฯ กตํ เต ตยา วาฯ กตํ เม มยา วาฯ

‘‘พหฺวจเนสุ โวโน’’ติ ตติยาพหฺวจเนสุ โว โน โหนฺติฯ พหฺวจเน ปฐเม โยมฺหิ จฯ กตํ โว, กตํ โน, คามํ โว คเจฺฉยฺยาถ, คามํ โน คเจฺฉยฺยามฯ

**สงฺขฺยา**

**๑๗๒**. สงฺขฺยา วุจฺจเตฯ

เอกสโทฺท สพฺพนาเมสุ วุโตฺตฯ

**๑๗๓**. ทฺวาทโย อฏฺฐารสนฺตา พหฺวจนนฺตาฯ

สวิภตฺติสฺส, อิตฺถิปุมนปุํสกสงฺขฺยนฺติ จาธิกาโรฯ

‘‘โยสุ ทฺวินฺนํ เทฺว เจ’’ติ ทฺวิสฺส เทฺว โหติฯ เทฺว, เทฺว, ทฺวีภิ, ทฺวีหิฯ

**โน จ ทฺวาทิโต นมฺหิฯ**

นมฺหิ ทฺวาทิโต นการาคโม โหติฯ ทฺวินฺนํ, ทฺวีสุ, ลิงฺคตฺตเย สมํฯ

**๑๗๔. ติจตุนฺนํ ติโสฺส จตโสฺส ตโย จตฺตาโร ตีณิ จตฺตาริฯ**

โยสุ อิตฺถิปุมนปุํสเกสุ สวิภตฺตีนํ ติจตุนฺนํ ติโสฺส จตโสฺส อาทโย โหนฺติฯ ตโย, ตโย, ตีภิ, ตีหิ, ตินฺนํฯ

‘‘อิณฺณมิณฺณนฺนํ ตีหิ สงฺขฺยาหี’’ติ ติสทฺทโต นํอิจฺจสฺส อิณฺณํ อิณฺณนฺนํ จฯ ติณฺณํ, ติณฺณนฺนํ, ตีสุฯ

**๑๗๕**. อิตฺถิยํ-ติโสฺส , ติโสฺส, ตีภิ, ตีหิฯ

‘‘โน จา’’โท จกาเรน นมฺหิ สฺสํอาคโม, วคฺคเนฺตติสฺสนํ, ตีสุฯ

**๑๗๖**. นปุํสเก-ตีณิ, ตีณิ, ตีหิฯ

**๑๗๗**. จตฺตาโรฯ

‘‘โอสเร เจ’’ตีห จกาเรน โยสุ อุสฺส อุโรฯ ‘‘ตโต โยนโมตู’’ตีห ตุกาเรน โยนํ โอฯ จตุโรฯ เอวํ ทุติยาฯ จตูหิ, จตุนฺนํ, จตูสุฯ

**๑๗๘**. อิตฺถิยํ , จตโสฺส, จตโสฺส, จตูหิฯ ปุเพฺพว สฺสํอาคโมฯ ยทาทินา อุสฺส อตฺตํฯ จตสฺสนฺนํ, จตูสุฯ

**๑๗๙**. นปุํสเก, จตฺตาริ, จตฺตาริฯ

**๑๘๐**. ‘‘ปญฺจาทีน มกาโร’’ติ โยสุ สวิภตฺติสฺส ปญฺจาทฺยนฺตสฺส อตฺตํฯ ปญฺจ, ปญฺจฯ

‘‘ปญฺจาทีน มตฺตํ’’ติ สุนํหิสุ ปญฺจาทฺยนฺตสฺส อตฺตํฯ เอทีฆานมปวาโทยํฯ ปญฺจหิ, ปญฺจนฺนํ, ปญฺจสุฯ ลิงฺคตฺตเย สมํฯ

**๑๘๑**. เอวํ ฉ สตฺต อฎฺฐ นว ทสาทโย อฎฺฐารสนฺตาฯ

**๑๘๒**. วีสตฺยาทโย อานวุติยา อิตฺถิลิงฺคา เอกวจนนฺตา, วีสติ รตฺตีวฯ เอวํ ติํสติฯ

จตฺตาลีสํ ปญฺญาสํ สเทฺทหิ ปราสํ สพฺพาสํ วิภตฺตีนํ ‘‘สพฺพาสมา’’โทตีห อาทิสเทฺทน โลโป, สฎฺฐิ วีสตี วฯ เอวํ สตฺตติ อสีติ นวุติฯ

สตํ นปุํสกเมกวจนนฺตํฯ เอวํ สหสฺสาทิฯ

โกฎิ วีสตีวฯ

**๑๘๓**. ราสิเภเท ตุ สพฺพตฺถ พหุวจนมฺปิฯ ยถา-เทฺววีสติโย พุทฺธทนฺตาฯ ติโสฺส วีสติโย ทินฆฎิกาฯ เอวมญฺญตฺรฯ

เอเสโส เอตนฺติปฺปสิทฺธิ, โลกสฺส โหติ ยตฺถเตฺถสุฯ

ถีปุมนปุํสกานิตฺยุจฺจเนฺต, ตานิมานิ โลเกนาตฺถาฯ

**อลิงฺค**

**๑๘๔**. อลิงฺคา วุจฺจเนฺตฯ

**กฺวจิ โต ปญฺจมฺยเตฺถฯ**

ลิงฺคโต ปญฺจมฺยเตฺถ กฺวจิ โตปฺปจฺจโย โหติฯ

‘‘ตฺวาทโย วิภตฺติสญฺญาโย’’ติ โตปฺปภุติทานฺยนฺตานํ วิภตฺติสญฺญาฯ ตสฺมา ตทนฺตานมฺปิ วิภตฺยนฺตตฺตา ปทตฺตํ สิทฺธนฺติ น ปุน วิภตฺติฯ โจรสฺมา โจรโตฯ เอวํ ปิติโต, เอตฺถ ‘‘ปิตาทีน มสิมฺหิ’’ ตฺยตฺราสิมฺหิคฺคหเณน โตมฺหิ ปิตาทีนํ อุสฺส อิฯ

**อิมสฺสิ ถนฺทานิหโตเธสุ จฯ**

ถํอาทีสุ ปเรสุ อิมสฺส อิ โหติฯ อิโตฯ

‘‘สพฺพเสฺสตสฺสากาโร วา’’ติ โตเถเสฺวตสฺส อตฺตํ วา, อโต, เอโตฺตฯ ปเกฺข- ‘‘สรโลปา’’ทินา อการโลโปฯ

‘‘ตฺรโตเถสุ เจ’’ติ กิสฺส กุฯ กุโตฯ

‘‘กฺวจิ โต’’ติ สุตฺตทฺวิธากรเณน สตฺตมฺยเตฺถ จ โต โหติ, อาทิสฺมิํ, อาทิโตฯ

**๑๘๕**. ‘‘ตฺรถ สตฺตมิยา สพฺพนาเมหี’’ติ สตฺตมฺยเตฺถ ตฺรถปฺปจฺจยา โหนฺติฯ สพฺพสฺมิํ, สพฺพตฺร, สพฺพตฺถ, ทฺวิตฺตํฯ เอวํ อตฺร, อตฺถฯ เอตฺถ ‘‘เตฺร นิจฺจ’’นฺติ ปุเพฺพ เอตสฺส อฯ กุตฺร, กุตฺถฯ

‘‘เสเสสุ เจ’’ติ กาเทเส-กตฺถฯ

**๑๘๖**. ‘‘กิสฺมา โว เจ’’ติ วปฺปจฺจโยฯ ‘‘กิสฺส ก เวเจ’’ติ โก, กการาการโลโปฯ กฺวฯ

**๑๘๗**. ‘‘หิํ หํ หิญฺจน’’นฺติ กสฺมา หิํ อาทิปจฺจยาฯ ‘‘กุ หิํ หํสุ เจ’’ติ กิสฺส กุฯ จกาเรน หิญฺจนํ ทาจนํสุ จฯ กุหิํ, กุหํ, กุหิญฺจนํฯ

**๑๘๘**. ‘‘ตมฺหา เจ’’ติ หิํหํฯ ตหิํ, ตหํฯ

**๑๘๙**. ‘‘ยโต หิํ’’ติ หิํฯ ยหิํฯ

**๑๙๐**. ‘‘อิมสฺมา หธา เจ’’ติ หธาฯ อิห, อิธฯ

**๑๙๑**. ‘‘สพฺพโต ธี’’ติ ธิฯ สพฺพธิฯ

**๑๙๒**. กาเลตฺยธิกาโรฯ

‘‘กิํสพฺพเญฺญกยกุหิ ทาทาจน’’นฺติ กิํ อาทิโต ทา, ทาจนํ จฯ กสฺมิํ กาเล กทา, กุทาจนํฯ

‘‘สพฺพสฺส โส ทามฺหิ วา’’ติ สพฺพสฺส โส วาฯ สทา, สพฺพทาฯ

**๑๙๓**. ‘‘ตมฺหา ทานิ เจ’’ติ ทานิ, ทา จฯ ตทานิ, ตทาฯ

**๑๙๔**. ยทาทินา อิมสทฺทา, สมานาปเรหิ จ ยถาสงฺขฺยํ ชฺช ชฺชุปฺปจฺจยา, อิม, สมานานํ อ, สา จฯ อชฺช, สชฺชุ, อปรชฺชุฯ

**๑๙๕**. ‘‘อิมสฺมา รหิธุนาทานิ เจ’’ติ รหฺยาทิปฺปจฺจยาฯ ‘‘เอต รหิมฺหี’’ติ อิมสฺส เอโตฯ เอตรหิฯ

‘‘อ ธุนามฺหิ เจ’’ติ อิมสฺส อฯ อธุนา, อิทานิฯ

**๑๙๖**. โลปํ อิเตฺววฯ

**สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จฯ**

เอเตหิ ปรา สพฺพา วิภตฺตี ลุปฺยเนฺตฯ ตฺวํ อาวุโส, ตุเมฺห อาวุโสฯ

## อุปสคฺคนิปาต

**๑๙๗**. อุปสคฺคนิปาตา วุจฺจเนฺตฯ

ป ปรา นิ นี อุ ทุ สํ วิ อว อนุ ปริ อธิ อภิ ปติ สุ อา อติ อปิ อป อุป เอเต วีสตฺยุปสคฺคาฯ

จ น ว วา มา หิ ธิ จิ กุ ตุ นุ เจ เร เห เสฺว เว โว โข โน โต ยํ นํ ตํ กึ หนฺท กิร เอว กีว ยาว ตาว วต วถ อถ องฺค อิงฺฆ ตคฺฆ อาม นาม นูน ปุน ปน อาห สห สกฺกา ลพฺภา เหฏฺฐา อารา ทูรา ทิวา นวา วินา นานา อทฺธา มุธา มิจฺฉา ปจฺฉา อาวิ สกฺขิ สจฺจิ สจฺฉิ พหิ ยทิ อิติ กินฺติ อตฺถิ โสตฺถิ ขลุ นนุ กิมุ อสฺสุ ยคฺฆ สเจ หเว สฺเว อเร ปฺเร นโม ติโร อโธ อโถ อโห รโห หีโย ภีโย อโนฺต ปาโต สุทํ กลฺลํ เอวํ ธุวํ อลํ หลํ สยํ สายํ สมํ สามํ กามํ ปารํ โอรํ จิรํ หุรํ อหํ สหํ อุจฺจํ นีจํ สกึ สทฺธึ, อถวา อนฺตรา อารกา พาหิรา พหิทฺธา ยาวตา ตาวตา สมนฺตา สามนฺตา อามนฺตา สมฺมุขา จรหิ ตรหิ สมฺปติ อายติ อุปริ ยาวเท ตาวเท ติริยํ สนิกํ สสกฺกํ เอตฺตาวตา ปรมฺมุขา กิตฺตาวตา เอตรหิ อญฺญทตฺถุ เสยฺยถิทํ อเปฺปวนาม ภีโยโสมตฺตาย อิจฺจาทโย นิปาตาฯ

**๑๙๘**. สทิสา เย ติลิเงฺคสุ, สพฺพาสุ จ วิภตฺตีสุฯ

วจเนสุ จ สเพฺพสุ, เต นิปาตาติ กิตฺติตาฯ

ยถา – อุจฺจํ รุโกฺข, ลตา, ฆรํ วา, อุจฺจํ รุโกฺขฯ เห รุกฺข, รุกฺขํ, รุเกฺขน, รุกฺขสฺส, รุกฺขสฺมา, รุเกฺข วา อิจฺจาทิฯ อุจฺจํ รุโกฺข, รุกฺขา วา อิจฺจาทิฯ เอวํ ลตา, ฆรานิฯ

**๑๙๙**. อุภเยสุ วิภตฺยตฺต -
กฺริยเทส สมย ทิสาคุณเตฺถหิ;
สพฺพาปิ ยถาโยคํ,
วิภตฺติโยเณฺญหิ ตุปฺปฐมาฯ

ตํ ยถา – อธิอโนฺตสเทฺทหิ สตฺตมีฯ สยํสทฺทา ตติยา, ฉฏฺฐี จฯ นโมสทฺทา ปฐมา, ทุติยา จฯ ปารํสทฺทา สตฺตมีฯ ทิวาสทฺทา ปฐมา, ทุติยา, สตฺตมี จฯ เหฏฺฐาสทฺทา สตฺตมีฯ อุจฺจํสทฺทา สพฺพาปิฯ ปสทฺทา จ จสทฺทา จ ปฐมา, เหสทฺทา อาลปเน ปฐมาฯ ตถาเณฺญหิปิฯ

**๒๐๐**. อุปสคฺคา สเพฺพปิ สทฺทเนฺตเรน สห ปยุชฺชเนฺตฯ นิปาตา ตุ เกจิ วิสุมฺปิฯ ยถา – ปหาโร, ปหรติ, สา จ โส จ ภาสติ วา กโรติ วา, โสตฺถิตฺยาทิฯ

**๒๐๑**. เอเกกลิงฺคํ ทฺวิลิงฺคํ, ติลิงฺคํ จาปฺยลิงฺคิกํฯ

จตุเธติ นามํ นามํ, นมตฺยตฺถนฺติ กิตฺติตํฯ

นามิกํฯ

# ๓. สมาสกณฺฑ

## สมาสลกฺขณาทิ

**๒๐๒**. นามานํ สมาโส ยุตฺตโตฺถตฺยธิกาโรฯ **สมาโส**ติ ภินฺนตฺถานํ ปทาน เมกตฺถตาฯ **ยุตฺตโตฺถ**ติ อญฺญมญฺญสมฺพนฺธโตฺถฯ

วิภาสาตฺยธิกาตพฺพํ วากฺยตฺถํฯ

## กมฺมธารยสมาส

**๒๐๓**. ‘‘มหโนฺต จ โส วีโร จา’’ติ วาเกฺย –

**ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโยฯ**

ภินฺนปฺปวตฺตินิมิตฺตา สทฺทา เอกสฺมึ วตฺถุนิ ปวตฺตา ตุลฺยาธิกรณา, วิเสสนวิเสสสฺสภูตา สมานาธิกรณา เทฺว ปทา ยทา สมสฺยเนฺต, ตทา โส สมาโส กมฺมธารโย

นาม , อิธ วา สมาสสุตฺตานิ สญฺญาทฺวาเรน สมาสวิธายกานิฯ

อคฺคหิตวิเสสนา พุทฺธิ วิเสสฺสมฺหิ น อุปฺปชฺชตีติ วิเสสนํ ปุพฺพํ โหติ, สมาเสเนว ตุลฺยาธิกรณตฺตสฺส วุตฺตตฺตา ตปฺปกาสนตฺถํ ปยุตฺตา สมาสโต อติริตฺตา จ โส อิเจฺจเต ‘‘วุตฺตตฺถฐาน มปฺปโยโค’’ติ ญายา นปฺปยุชฺชเนฺตฯ เอวมญฺญตฺรฯ

**เตสํ วิภตฺติโย โลปา จฯ**

เตสํ ยุตฺตตฺถานํ สมาสานํ ปุพฺพุตฺตรปทานํ วิภตฺตี ลุปฺยเนฺต, จกาเรน กฺวจิ นฯ

ตโต มหนฺต วีร อิติ จ รูปปฺปสเงฺค –

**ปกติ จสฺส สรนฺตสฺสฯ**

วิภตฺตีสุ ลุตฺตาสุ สรนฺตสฺส ปุพฺพภูตสฺส, ปรภูตสฺส จ อสฺส สมาสปทสฺส ปกติ โหตีติห ลุตฺตาการา ปุนานียเนฺตฯ

ตโต มหนฺต วีรอิติ ฐิเต –

‘‘มหตํ มหา ตุลฺยาธิกรเณ ปเท’’ติ มหนฺตสฺส มหาฯ

**ตทฺธิต สมาส กิตกา นามํวาตเวตุนาทีสุ จฯ**

ตทฺธิตาทโย นามํ อิว ทฏฺฐพฺพา ตเวปฺปภุติปจฺจเย วเชฺชตฺวาฯ

ตโต วตฺติจฺฉาย สฺยาทิฯ มหาวีโร, มหาวีราอิจฺจาทิฯ

**๒๐๔**. กมฺมธารโย ทฺวโนฺท จ, ตปฺปุริโส จ ลาภิโนฯ

ตโย ปรปเท ลิงฺคํ, พหุพฺพีหิ ปทนฺตเรฯ

**๒๐๕**. รตฺตา จ สา ปฎี จาติ รตฺตปฎี, มหนฺตี จ สา สทฺธา จาติ มหาสทฺธาฯ เอตฺถ ‘‘กมฺมธารยสเญฺญ เจ’’ติ ปุพฺพปเท ปุเมว กเต อาอีปจฺจยานํ นิวุตฺติฯ

**๒๐๖**. นีลญฺจ ตํ อุปฺปลญฺจาติ นีลุปฺปลํ, สตฺถีว สตฺถิ, สตฺถิ จ สา สามา จาติ สตฺถิสามาฯ มุขเมว จโนฺท มุขจโนฺทฯ

วิเสสนวิเสสฺสานํ ยเถจฺฉตฺตา กฺวจิ วิเสสนํ ปรํ โหติ, ขตฺติยภูโตอิจฺจาทิ, อิจฺฉา จ ยถา ตนฺติฯ

## อุเภ ตปฺปุริส สมาส

**๒๐๗**. นสทฺทา สิ, ตสฺส โลโปฯ น สุโร อสุโรฯ

เอตฺถ กมฺมธารเย กเต – ‘‘อุเภ ตปฺปุริสา’’ติ ตปฺปุริสสญฺญาฯ ‘‘อตฺตนฺนสฺส ตปฺปุริเส’’ติ นสฺส อฯ น อโสฺส อนโสฺสฯ เอตฺถ ‘‘สเร อน’’ติ นสฺส อนฯ

**๒๐๘**. ‘‘นามานํ สมาโส’’ติ สุเตฺต ทฺวิธากเต อยุตฺตตฺถานมฺปิ กฺวจิ สมาโสฯ น ปุน เคยฺยา อปุนเคยฺยา คาเถตฺยาทิฯ เอตฺถ เคเยฺยน สมฺพโนฺธ น-สโทฺท อยุตฺตเตฺถนาปิ ปุเนน โยควิภาคพลา สมสฺยเตฯ

## ทิคุสมาส

**๒๐๙**. ตโย โลกา สมาหฎา ติโลกํฯ

เอตฺถ ‘‘สงฺขฺยาปุโพฺพ ทิคู’’ติ กมฺมธารยสฺส ทิคุสญฺญาฯ ‘ทิคุเสฺสกตฺตํ’’ติ เอกตฺตํ, นปุํสกตฺตญฺจฯ

## สุทฺธตปฺปุริสสมาส

**๒๑๐**. ตปฺปุริสา เตฺววฯ

**อมาทโย ปรปเทหิฯ**

ทุติยนฺตาทโย ปรปเทหิ นาเมหิ ยทา สมสฺยเนฺต, ตทา โส สมาโส ตปฺปุริโส นามฯ

คามํ คโต คามคโตฯ

‘‘ปสฺส วาสิฎฺฐ คามํ, คโต ติโสฺส สาวตฺถิํ’’ตฺย ตฺรายุตฺตตฺถตาย น สมาโสฯ ตถา ญฺญตฺร เญยฺยํฯ

**๒๑๑**. รญฺญา หโต ราชหโตฯ

กิจฺจเนฺตหิ ภีโย อธิกตฺถวจเนฯ

ตพฺพ, อนีย, ณฺย, เตยฺย, ริจฺจปฺปจฺจยา **กิจฺจา**ฯ ฤตินินฺทตฺถมชฺฌาโรปิตตฺถํ วจนํ **อธิกตฺถวจนํ**ฯ โสณเลโยฺย กูโปอิจฺจาทิฯ โสเณหิ ยถา ลิยฺหเต, ตถา ปุณฺณตฺตา **ฤติ**ฯ เตหิ อุจฺฉิฎฺฐตฺตา **นินฺทา** จฯ

ทธินา อุปสิตฺตํ โภชนํ ทธิโภชนํ, สมาสปเทเนว อุปสิตฺตกฺริยาย กถนา นเตฺถตฺถายุตฺตตฺถตาฯ อุปสิตฺตสทฺทาปฺปโยโค ปุเพฺพวฯ

**๒๑๒**. กรเณ ตฺ-อสินา กลโห อสิกลโหฯ

**๒๑๓**. พุทฺธสฺส เทยฺยํ พุทฺธเทฺทยฺยํ, ปรสฺสปทํ, เอตฺถ วิภตฺยโลโปฯ เอวํ อตฺตโนปทมิจฺจาทิฯ

**๒๑๔**. โจรสฺมา ภยํ โจรภยํฯ เอวํ พทฺธนมุโตฺตจฺจาทิฯ

**๒๑๕**. รโญฺญ ปุโตฺต ราชปุโตฺตฯ

''พฺราหฺมณสฺส กณฺหา ทนฺตา'' อิจฺจตฺร ทนฺตาเปกฺขา ฉฎฺฐีติ กเณฺหน สมฺพนฺธาภาวา น สมาโสฯ ยทา ตุ กณฺหา จ เต ทนฺตา เจติ กมฺมธารโย, ตทา ฉฎฺฐี กณฺหทนฺตาเปกฺขาติ พฺราหฺมณกณฺหทนฺตาติ สมาโส โหเตวฯ

**๒๑๖**. ''รโญฺญ มาคธสฺส ธน'' นฺตฺยตฺร รโญฺญติ ฉฎฺฐี ธน มเปกฺขเต, น มาคธํฯ ราชา เอว มาคธสเทฺทน วุจฺจเตติ เภทาภาวา สมฺพนฺธาภาโวติ ตุลฺยาธิกรเณน มาคเธน สห ราชา น สมสฺยเตฯ ทฺวิโฎฺฐ หิ สมฺพโนฺธฯ

รโญฺญ อโสฺส ปุริโส เจ'' ตฺย ตฺร รโญฺญ อโสฺส, รโญฺญ ปุริโส ติ จ ปเจฺจกํ สมฺพนฺธโต สาเปกฺขตา อตฺถีติ น สมาโสฯ ''อโสฺส จ ปุริโส จา''ติ ทฺวเนฺท กเต ตุ ราชสฺสปุริสาติ โหเตว, อญฺญานเปกฺขตฺตาฯ

''รโญฺญ ครุปุโตฺต'' อิจฺจตฺร ราชาเปกฺขิโนปิ ครุโน

ปุเตฺตน สห สมาโส, คมกตฺตาฯ คมกตฺตมฺปิ สมาสสฺส นิพนฺธนํฯ ตตฺถ ครุโน ปุโตฺตติ วิคฺคโห, เอวมญฺญตฺรฯ

**๒๑๗**. รูเป สญฺญา รูปสญฺญาฯ

กฺวจิ นินฺทายํ - กูเป มณฺฑูโก วิย กูปมณฺฑูโกฯ เอวํ นครกาโก อิจฺจาทิฯ อโตฺรปมาย นินฺทา คมฺยเตฯ

อเนฺตวาสิโก ตฺยาโท วิภตฺตฺยโลโปฯ

## พหุพฺพีหิสมาส

**๒๑๘. อญฺญปทเตฺถสุ พหุพฺพีหิฯ**

อปฺปฐมนฺตาน มเณฺญสํ ปทานํ อเตฺถสุ เทฺว วา พหูนิ วา นามานิ ยทา สมสฺยเนฺต, ตทา โส สมาโส พหุพฺพีหิ นามฯ

อาคตา สมณา ยํ สา อาคตสมโณ, วิหาโรฯ

**๒๑๙**. ชิตานิ อินฺทฺริยานิ เยน โส ชิตินฺทฺริโย, ภควาฯ อาหิโต อคฺคิ เยน โส อาหิตคฺคิฯ อคฺยาหิโต วาตฺยาโท ยเถจฺฉํ วิเสสนสฺส ปรตาฯ

**๒๒๐**. กรเณ ตุ-ฉิโนฺน รุโกฺข เยน โส ฉินฺนรุโกฺข, ผรสุฯ

**๒๒๑**. ทิโนฺน สุโงฺก ยสฺส โส ทินฺนสุโงฺก, ราชาฯ

**๒๒๒**. นิคฺคตา ชนา ยสฺมา โส นิคฺคตชโน, คาโมฯ

**๒๒๓**. ทส พลานิ ยสฺส โส ทสพโล, ภควาฯ นตฺถิ สโม ยสฺส โส อสโมฯ เอตฺถ ‘‘อตฺตนฺนสฺสา’’ติ โยควิภาเคน นสฺส อฯ

ปหูตา ชิวฺหา ยสฺส โส ปหูตชิโวฺห, มหนฺตี ปญฺญา ยสฺส โส มหาปโญฺญฯ ทฺวีสุ ‘‘อิตฺถิยมฺภาสิตปุมิตฺถีปุมาว เจ’’ติ ปุมฺภาวาติเทสา ปุพฺพุตฺตรปเทสุ อาอีปฺปจฺจยานมภาโวฯ

**๒๒๔**. ‘‘กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการโนฺต’’ติ อนฺตสฺส อตฺตํฯ การคฺคหเณน อา อิ จฯ อิตฺถิยมิวณฺณนฺตา, ตฺวเนฺตหิ จ กปฺปจฺจโยปิฯ ยถา - วิสาลํ อกฺขิ ยสฺส โส วิสาลโกฺข, ปจฺจกฺขธมฺมา, สิโลโปฯ โสภโน คโนฺธ ยสฺส โส สุคนฺธิฯ พหุกนฺติโก, พหุนทิโก, สมฺโทฺทฯ เอตฺถ ยทาทินา รโสฺสฯ พหุกตฺตุโกฯ มตฺตา พหโว มาตงฺคา ยสฺมึ ตํ มตฺตพหุมาตงฺคํ, วนํฯ

ตุลฺยาธิกรโณฯ

**๒๒๕**. สุวณฺณสฺส วิย วโณฺณ ยสฺส โส สุวณฺณวโณฺณฯ วชิรํ ปาณิมฺหิ ยสฺส โส วชิรปาณิฯ อุรสิ โลมานิ ยสฺส โส อุรสิโลโมฯ เอตฺถ วิภตฺยโลโปฯ

‘‘อเตฺถสู’’ติ พหุตฺตคฺคหเณน กฺวจิ ปฐมนฺตานมฺปิฯ สห เหตุนา โย วตฺตเต โส สเหตุโก, ‘‘ยทา’’ ทินา สหสฺส โสฯ

**๒๒๖**. สตฺต วา อฏฺฐ วา สตฺตฏฺฐ, มาสา, เอตฺถญฺญปทโตฺถ วา สทฺทสฺสโตฺถฯ ทกฺขิณสฺสา จ ปุพฺพสฺสา จ ทิสาย ยํ อนฺตราลํ, สา ทกฺขิณปุพฺพา, ทิสาฯ

ภินฺนาธิกรโณฯ

อปฺปฐมนฺตานนฺติ กึ, เทสิโต พุเทฺธน โย ธโมฺมฯ

**ทฺวนฺทสมาส**

**๒๒๗. นามานํ สมุจฺจโย ทฺวโนฺทฯ**

สมุจฺจโย , ติ ปิณฺฑีกรณํ เอกวิภตฺติกานํ นามานํ โย สมุจฺจโย, โส ทฺวโนฺท นาม, อิทํ สุตฺตํ พหุวจนวิสยํฯ

จโนฺท จ สูริโย จ จนฺทสูริยาฯ ติฏฺฐนฺติ ตฺยาทิ-

กฺริยาสมฺพนฺธสามญฺญโต อเตฺถตฺถาเปกตฺถตา, เอวํ นรนาริโย, อกฺขรปทานิฯ

**๒๒๘. ตถา ทฺวเนฺท ปาณิ ตุริย โยคฺค เสนงฺค ขุทฺทชนฺตุก วิวิธ วิรุทฺธ วิสภาคตฺถาทีนญฺจฯ**

วิวิเธนากาเรน วิรุทฺธา **วิวิธวิรุทฺธา**, สภาคา สทิสา, วิวิธา จ เต สภาคา เจติ **วิสภาคา**ฯ ยถา ทิคฺสมาเส, ตถา ทฺวเนฺท ปาณฺยงฺคตฺถาทีนํ เอกตฺตํ, นปุํสกตฺตญฺจ โหติฯ

จกฺขุโสตํ, คีตวาทิตํ, ยุคนงฺคลํ, หตฺถสฺสํ, อสิจมฺมํ, ฑํสมกสํ, โกกาลูกํฯ

นามรูปํ , นามํ นมนลกฺขณํ, รูปํ รุปฺปนลกฺขณํฯ เอวเมเต ธมฺมา ลกฺขณโต วิวิธา, ปรมตฺถโต สภาคา จฯ

อาทิสเทฺทนาญฺญตฺถาปิ ฯ ยถา - ภินฺนลิงฺคานํ - อิตฺถิปุมํฯ ยทาทินา รโสฺส, ทาสิทาสํ, ปตฺตจีวรํฯ คงฺคาโสณํฯ

สงฺขฺยาปริมาณานํ - ติกจตุกฺกํฯ

สิปฺปีนํ - เวณรถการํฯ

ลุทฺทกานํ - สากุนฺติก มาควิกํฯ

อปฺปาณิชาตีนํ - อารสตฺถิฯ

เอกชฺฌายนพฺราหฺมณานํ - กฐกาลาปํ อิจฺจาทิฯ

**๒๒๙. วิภาสา รุกฺข ติณ ปสุ ธน ธญฺญ ชนปทาทีนญฺจฯ**

ทฺวเนฺท รุกฺขาทีนํ เอกตฺตํ นปุํสกตฺตญฺจ วา โหติฯ

ธวขทิรํ, ธวขทิรา, มุญฺชปพฺพชํ, มุญฺชปพฺพชา, อเชฬกํ, อเชฬกา, หิรญฺญสุวณฺณํ, หิรญฺญสุวณฺณานิ, สาลิยวํ, สาลิยวาฯ

กาสิโกสลํ กาสิโกสลาฯ

อาทิสเทฺทน อเญฺญสุปิ วาฯ ยถา – นิจฺจวิโรธีนมทฺทพฺพานํ - กุสลากุสลํ, กุสลากุสลานิฯ

สกุณีนํ - พกพลากํ, พกพลากาฯ

พฺยญฺชนานํ - ทธิฆตํ, ทธิฆตานิฯ

ทิสานํ - ปุพฺพาปรํ, ปุพฺพาปรา อิจฺจาทิฯ

## อพฺยยีภาวสมาส

**๒๓๐**. อธิสทฺทา สฺมึ, ตสฺส โลโปฯ อธิสเทฺทน ตุลฺยาธิกรณตฺตา อิตฺถิสทฺทาปิสฺมึฯ นิจฺจสมาสตฺตา อาธารภูตายมิตฺถิยนฺติ ปทนฺตเรน วิคฺคโหฯ อธิ อิตฺถิยนฺติ ฐิเต –

**อุปสคฺคนิปาตปุพฺพโก อพฺยยีภาโวฯ**

อุปสคฺคาทิปุพฺพโก สโทฺท วิภตฺยตฺถาทีสุ สมาโส โหติ, อพฺยยีภาวสโญฺญ จฯ

‘‘โส นปุํสกลิโงฺค’’ติ อพฺยยีภาโว นปุํสกลิโงฺค, ยทาทินา เอกวจโน จฯ

‘‘สโร รโสฺส นปุํสเก’’ติ รโสฺสฯ

**อญฺญสฺมา โลโป จฯ**

อนการนฺตา อพฺยยีภาวา ปรา สพฺพา วิภตฺตี ลุชฺชเรฯ อธิตฺถิ, วิภตฺตีนมโตฺถ อาธาราทิฯ

อิธาธิสโทฺท อาธาเรวตฺตเต, อธิตฺถิอิเจฺจตํ ปทํ อิตฺถิย มิเจฺจตมตฺถํ วทติฯ

สมีปํ นครสฺส อุปนครํฯ ‘‘อํวิภตฺตีนมการนฺตพฺยยีภาวา’’ติ วิภตฺตีนํ กฺวจิ อํฯ

กฺวจีติ กึฯ อุปนคเรฯ

อภาโว มกฺขิกานํ นิมฺมกฺขิกํ รโสฺสฯ อนุปุโพฺพ เถรานํ อนุเถรํ, อนติกฺกมฺม สตฺตึ ยถาสตฺติฯ

เย เย พุฑฺฒา ยถาพุฑฺฒํ, วิจฺฉายํฯ

ยตฺตโก ปริเจฺฉโท ชีวสฺส ยาวชีวํ, อวธารเณฯ

อา ปพฺพตา เขตฺตํ อาปพฺพตํ เขตฺตํ, มริยาทายํ, วชฺชมานา สีมา มริยาทา, ปพฺพตํ วินาตฺยโตฺถฯ

อา ชลนฺตา สีตํ อาชลนฺตํ สีตํ, อภิวิธิมฺหิ, คยฺหมานา สีมา อภิวิธิ, ชลเนฺตน สเหตฺยโตฺถฯ

อาสทฺทโยเค ‘‘ธาตุนามา’’ทินา อปาทานวิธาเนเนว วากฺยมฺปิ สิทฺธํฯ ตถาญฺญตฺรฯ

**๒๓๑**. ‘‘อุตฺตโม วีโร ปวีโร’’ อิจฺจาโท ปน ปุพฺพปทตฺถปฺปธานตฺตาภาวาพฺยยีภาวาภาโว กมฺมธารโยเอวฯ เอวํ วิสิโฏฺฐ ธโมฺม อภิธโมฺมฯ กุจฺฉิตํ อนฺนํ กทนฺนํฯ เอตฺตฺถ ‘‘กท กุสฺสา’’ติ สเร กุสฺส กทาเทโสฯ

อปฺปกํ ลวณํ กาลวณํ, เอตฺถ ‘‘กาปฺปเตฺถสุ จา’’ติ กุสฺส กา, พหุวจเนนาญฺญตฺราปิ กฺวจิฯ กุจฺฉิโต ปุริโส กาปุริโส, กุปุริโส วา, เอวมสฺราทิฯ

ปุพฺพปรูภยมญฺญปทตฺถ - ปฺปธานาพฺยยีภาว สมาโส;
กมฺมธารยก ตปฺปุริสา เทฺว, เทฺวโนฺท จ พหุพฺพีหิ จ เญยฺยาฯ

สมาโสฯ

# ๔. ตทฺธิตกณฺฑ

## อปจฺจตทฺธิต

**๒๓๒. วาณปเจฺจฯ**

ฉฏฺฐนฺตา สทฺทา ‘‘ตสฺสาปจฺจ’’มิจฺจสฺมึ อเตฺถ โณ วา โหติฯ วาติ วากฺยตฺถํฯ เณเน วาปจฺจตฺถสฺส วุตฺตตฺตา อปจฺจสทฺทาปฺปโยโคฯ

‘‘เตสํ วิภตฺยา’’ โท เตสํคหเณน วิภตฺติโลโปฯ ตโถตฺตรตฺรฯ

‘‘เตสํ โณ โลปํ’’ติ ปจฺจยานํ ณสฺส โลโปฯ

‘‘วุทฺธาทิสรสฺส วา สํโยคนฺตสฺส สเณ เจ’’ติ สณกาเร ปเร อสํโยคนฺตสฺสาทิสรสฺส วุทฺธิฯ

ตสฺสาปนิยเม –

**อยุวณฺณานญฺจาโย วุทฺธิฯ**

อการิวณฺณุวณฺณานํ อาเอโอวุทฺธิโย โหนฺติ, จสเทฺทน กฺวจิ นฯ

สรโลปาทิ, ตทฺธิตตฺตา นามมิว กเต สฺยาทิฯ

ตทฺธิตาภิเธยฺยลิงฺค–วิภตฺติวจนา สิยุํฯ

สมูหภาวชา ภีโย, สกเตฺถ โณฺย นปุํสเกฯ

ตา ตุตฺถิยํ นิปาตา เต, ธามิถํปจฺจยนฺตกาฯ

วสิฏฺฐสฺสาปจฺจํ โปโส วาสิโฏฺฐ, อิตฺถี วาสิฏฺฐี, นปุํสกํ วาสิฏฺฐํฯ วิกปฺปวิธานโต ตทฺธิเตน สมาสสฺสาจฺจนฺตํ พาธายา ภาวา วสิฏฺฐา ปจฺจนฺติปิ โหติฯ

นปุํสเกน วาปีติ, สทฺทสตฺถวิทู วิทุํฯ

**๒๓๓**. วา อปเจฺจติ จาธิกาโรฯ

**ณายน ณาน วจฺฉาทิโตฯ**

วจฺฉาทิโต โคตฺตคณโต ณายโน ณาโน จ วา โหติฯ

อปจฺจํ ปปุตฺตปฺปภุติ โคตฺตํฯ กจฺจสฺสาปจฺจํ กจฺจายโน, กจฺจาโน วาฯ สํโยคนฺตตฺตา น วุทฺธิฯ

**๒๓๔**. ‘‘เณโยฺย กตฺติกาทีหี’’ติ เณโยฺย, วินตาย อปจฺจํ เวนเตโยฺย วินเตโยฺย วาฯ น ปเกฺข วุทฺธิ, เณโยฺยติ โยควิภาเคน ‘‘ตสฺส ทียเต’’ ตฺยเตฺถปิ เณโยฺย, ทกฺขิณา ทียเต ยสฺส โส

ทกฺขิเณโยฺยฯ

**๒๓๕**. **อโต ณิ วาฯ**

อการนฺตโต อปเจฺจ ณิ วา โหติ, ปุน วาสเทฺทน ณิโก, อการนฺตา อนการนฺตา จ โพปิฯ

ทกฺขิ, สกฺยปุตฺติโก, มณฺฑโพฺพ, ภาตุโพฺพฯ ทฺวิตฺตํฯ

**๒๓๖**. ‘‘ณโว ปคฺวาทีหิ’’ ติ ณโวฯ มนุโน อปจฺจํ มาณโวฯ

**๒๓๗**. ‘‘เณร วิธวาทิโต’’ติ เณโร, สามเณโรฯ

**สํสฏฺฐาทิอเนกตฺถตทฺธิต**

**๒๓๘**. ‘‘เยน วา สํสฏฺฐํ ตรติ จรติ วหติ ณิโก’’ติ ณิโกฯ วากาเรน เนกเตฺถเนกปจฺจยา จฯ ฆเตน สํสโฏฺฐ ฆาติโก, โอทโนฯ อุฬุเปน ตรตีติ โอฬุปิโก, อุฬุปิโก วา, น ปเกฺข วุทฺธิฯ

สกเฏน จรตีติ สากฏิโกฯ สีเสน วหตีติ สีสิโก, น วุทฺธิฯ

อิตฺถิลิงฺคโต เอยฺยโก, ณโก จฯ จมฺปายํ ชาโต จเมฺปยฺยโกฯ เอวํ พาราณเสยฺยโกฯ ณโก – กุสินารายํ วสตีติ โกสินารโกฯ ชนปทโต ณโก จ – มคเธสุ วสติ, เตสํ อิสฺสโร วา มาคธโกฯ

ตชฺชาติยา วิสิฏฺฐเตฺถ อาชานีโยฯ อสฺสชาติยา วิสิโฏฺฐ อสฺสาชานีโยฯ โญ - อคฺคนฺติ ชานิตพฺพํ อคฺคญฺญํ, ทฺวิตฺตํฯ

**๒๓๙**. **ตมธีเต เตน กตาทิสนฺนิธานนิโยคสิปฺปภณฺฑ ชีวิกเตฺถสุ จฯ**

ตํ อธีเต อิจฺจาทีสฺวเตฺถสุ อาทิสเทฺทน หตาทีสุ จ ณิโก วา โหติฯ อภิธมฺมมธีเตติ อาภิธมฺมิโก, อภิธมฺมิโก วา, น ปเกฺข วุทฺธิฯ วจสา กตํ กมฺมํ วาจสิกํฯ เอวํ มานสิกํ, เอตฺถ –

‘‘ส สเร วาคโม’’ตีหานฺวตฺติตาทิสเทฺทน สาคโมฯ

สรีเร สนฺนิธานา เวทนา สารีริกาฯ ทฺวาเร นิยุโตฺต โทวาริโก, เอตฺถ- ‘‘มายูนมาคโม ฐาเน’’ติ วการโต ปุเพฺพ โอการาคโมฯ

**สิปฺปนฺ**ติ คีตาทิกลา, วีณา อสฺส สิปฺปนฺติ เวณิโก, อตฺร วีเณติ วีณาวาทนํฯ คโนฺธ อสฺส ภณฺฑนฺติ คนฺธิโก, มเค หนฺตฺวา ชีวตีติ มาควิโก, วการาคโมฯ ชาเลน หโต ชาลิโก, สุเตฺตน พโทฺธ สุตฺติโก, จาโป อสฺส อายุธนฺติ จาปิโก, วาโต อสฺส อาพาโธ อตฺถีติ วา วาติโก, พุเทฺธ ปสโนฺน พุทฺธิโก, วเตฺถน กีตํ ภณฺฑํ วตฺถิกํฯ

กุโมฺภ อสฺส ปริมาณํ, ต มรหติ, เตสํ ราสิ วา กุมฺภิโกฯ อเกฺขน ทิพฺพตีติ อกฺขิโก, มคเธสุ วสติ, ชาโตติ วา มาคธิโก อิจฺจาทิฯ

**๒๔๐**. **ณ ราคา เตน รตฺตํ ตเสฺสทมญฺญเตฺถสุ จฯ**

เตน รตฺตํ ตฺยาทฺยเตฺถสุ โณ วา โหติฯ กสาเวน รตฺตํ กาสาวํฯ

เอวํ นีลํ ปีตมิจฺจาทิฯ น วุทฺธิ, มหิสสฺส อิทํ มาหิสํ, สิงฺคํฯ

เอวํ ราชโปริสํ, เอตฺถ ‘‘อยุวณฺณานญฺจา’’ โท ปุน วุทฺธิคฺคหเณน อุตฺตรปทสฺส วุทฺธิฯ มคเธหิ อาคโต, ตตฺร ชาโต, เตสํ อิสฺสโร, เต อสฺส นิวาโสติ วา มาคโธ, กตฺติกาทีหิ ยุโตฺต กตฺติโก, มาโสฯ

พุโทฺธ อสฺส เทวตาติ พุโทฺธฯ พฺยากรณํ อเวจฺจ อธีเตติ เวยฺยากรโณฯ เอตฺถ ‘‘มายูนมา’’ทินา ยการโต ปุเพฺพ เอ อาคโม, ยสฺส ทฺวิตฺตํฯ สคเรหิ นิพฺพโตฺต สาคโรอิจฺจาทิฯ

**๒๔๑. ชาตาทีนมิมิยา จ**ฯ

ชาตาทีสุ อิโม อิโย จ โหติ, จสเทฺทน กิโย จฯ ปจฺฉา ชาโต ปจฺฉิโม, มนุสฺสชาติยา ชาโต มนุสฺสชาติโยฯ อเนฺต นิยุโตฺต อนฺติโม, อนฺติโยฯ

เอวํ อนฺธกิโยฯ ปุโตฺต อสฺส อตฺถีติ ปุตฺติโม, ปุตฺติโยฯ เอวํ กปฺปิโยฯ

**๒๔๒**. ‘‘ตทสฺสฎฺฐานมีโย เจ’’ติ อีโย, จกาเรน หิตาทฺยเตฺถปิ, พนฺธนสฺส ฐานํ พนฺธนียํ, จงฺกมนสฺส หิตํ จงฺกมนียํฯ

**๒๔๓**. ‘‘อาลุ ตพฺพหุเล’’ติ อาลุฯ อภิชฺฌาพหุโล อภิชฺฌาลุฯ

**วิเสสตทฺธิต**

**๒๔๔. วิเสเส ตรตมิสฺสิกิยิฎฺฐาฯ**

อติสยเตฺถ ตราทโย โหนฺติฯ

อยเมเตสํ อติสเยน ปาโปติ ปาปตโร, ปาปตโม, ปาปิสฺสิโก, ปาปิโย, ปาปิโฎฺฐ วาฯ

‘‘วุทฺธสฺส โช อิยิเฎฺฐสู’’ติ วุทฺธสฺส ชาเทเส – ‘‘สรโลปา’’โท ปกติคฺคหเณน ปกตฺยภาวา อิสฺส เอฯ เชโยฺย, เชโฎฺฐฯ

เอวํ ‘‘ปสตฺถสฺส โส เจ’’ติ สาเทเส เสโยฺย, เสโฎฺฐฯ

**อสฺสตฺถิตทฺธิต**

**๒๔๕**. ‘‘ตทสฺสตฺถีติ วี เจ’’ติ วีฯ เมธา อสฺส อตฺถีติ เมธาวีฯ

**๒๔๖**. เอวํ ‘‘ตปาทิโต สี’’ติ สี, ทฺวิตฺตํ, ตปสฺสีฯ

**๒๔๗**. ‘‘ทณฺฑาทิโต อิก อี’’ติ อิโก, อี จฯ ทณฺฑิโก, ทณฺฑีฯ

**๒๔๘**. ‘‘คุณาทิโต วนฺตุ’’ติ วนฺตุฯ คุณวา, ปญฺญวาฯ ยทาทินา รโสฺสฯ

**๒๔๙**. ‘‘สตฺยาทีหิ มนฺตู’’ติ มนฺตุฯ สติมา, ภานุมาฯ

**๒๕๐**. ‘‘อายุสฺสุการาสฺมนฺตุมฺหี’’ติ อุสฺส อสฯ อายสฺมาฯ

**๒๕๑**. ‘‘สทฺธาทิโต ณ’’ อิติ โณฯ สโทฺธฯ

**๒๕๒**. ‘‘ตปฺปกติวจเน มโย’’ติ มโยฯ สุวเณฺณน ปกตํ โสวณฺณมยํ, สุวณฺณมยํ วาฯ ปเกฺข - ยทาทินา วุทฺธิฯ

**เอเตสโม โลเปฯ**

วิภตฺติโลเป มนาทีนมนฺตสฺส โอ โหติฯ มโนมยํฯ

**สงฺขฺยาตทฺธิต**

**๒๕๓**. สงฺขฺยาปูรเณ ตฺยธิกาโรฯ

‘‘ทฺวิตีหิ ติโย’’ติ ติโย, ‘‘ติเย ทุตาปิ เจ’’ติ ทฺวิตีนํ ทุตาฯ ทฺวินฺนํ ปูรโณ ทุติโย, เอวํ ตติโยฯ

**๒๕๔**. ‘‘จตุเจฺฉหิ ถฐา’’ติ ถฐาฯ จตุโตฺถ, ฉโฎฺฐฯ

**๒๕๕**. **เตสมฑฺฒูปปเทน อฑฺฒุฑฺฒ ทิวฑฺฒ ทิยฑฺฒาฑฺฒติยาฯ**

จตุตฺถ ทุติย ตติยานํ อฑฺฒูปปเทน สห อฑฺฒุฑฺฒ ทิวฑฺฒ ทิยฑฺฒาฑฺฒติยา โหนฺติฯ

อเฑฺฒน จตุโตฺถ อฑฺฒุโฑฺฒ, อเฑฺฒน ทุติโย ทิวโฑฺฒ, ทิยโฑฺฒ วา, อเฑฺฒน ตติโย อฑฺฒติโยฯ

**๒๕๖**. ‘‘สงฺขฺยาปูรเณ โม’’ติ โม, ปญฺจโมฯ อิตฺถิยํ ปญฺจนฺนํ ปูรณี ปญฺจมีฯ

เอโก จ ทส จาติ ทฺวเนฺท กเต –

**เทฺวกฎฺฐานมากาโร วาฯ**

สงฺขฺยาเน อุตฺตรปเท ทฺวิเอกอฎฺฐอิเจฺจเตส มนฺตสฺส อา วา โหติฯ เอกาทส ปญฺจีวฯ เอวํ ทฺวาทสฯ

ยทาทินา ติสฺส เตอาเทเส ‘‘เอกาทิโต ทสฺส ร สงฺขฺยาเน’’ติ ทสสเทฺท ทสฺส โรฯ เตรสฯ

**๒๕๗**. ‘‘จตูปปทสฺส โลโป ตุตฺตรปทาทิจสฺส จุโจปิ นวา’’ติ จตุสเทฺท ตุสฺส โลโป จสฺส จุ จฯ จุทฺทสฯ

‘‘ทเส โส นิจฺจเญฺจ’’ติ ฉสฺส โสอาเทเส – ‘‘ฬ ทรานํ’’ติ ทสสเทฺท ทสฺส โฬฯ โสฬส, อฎฺฐารสฯ

**๒๕๘**. ‘‘วีสติ ทเสสุ พา ทฺวิสฺส ตู’’ติ ทฺวิสฺส พาฯ พาวีสติ, เอกาทสนฺนํ ปูรโณ เอกาทสโมฯ

**๒๕๙**. ‘‘เอกาทิโต ทสสฺสี’’ติ อิตฺถิยํ อีฯ เอกาทสี อิจฺจาทิฯ

‘‘ทฺวาทิโต โกเนกเตฺถ เจ’’ติ โก, เทฺว ปริมาณานิ อเสฺสติ ทฺวิกํฯ เอวํ ติกาทิฯ

**๒๖๐**. ‘‘สมูหเตฺถ กณฺณา’’ติ กณ จ, โณ จฯ มนุสฺสานํ สมูโห มานุสฺสโก, มานุโสฺส วาฯ

เณ กเต – ‘‘ฌลานมิยุวา สเร วา’’ ตีห วากาเรน อิสฺส อยาเทเส – ทฺวยํ, ตยํฯ เอวํ ‘‘คามชนพนฺธุสหายาทีหิ ตา’’ติ ตาฯ คามตา, นาครตาฯ

**ภาวตทฺธิต**

**๒๖๑. ณฺยตฺตตา ภาเว ตุฯ**

ภาวเตฺถ ณฺยตฺตตา โหนฺติฯ ตุสเทฺทน ตฺตโน จฯ สกตฺถาทีสุปิ โณฺย, สกเตฺถ ตา จฯ

**๒๖๒**.โหนฺตฺยสฺมา สทฺทญาณานิ,
ภาโว สา สทฺทวุตฺติยา;
นิมิตฺตภูตํ นามญฺจ,
ชาติ ทพฺพํ กฺริยา คุโณฯ

**๒๖๓**. ยถา – จนฺทสฺส ภาโว จนฺทตฺตํฯ อิห นามวสา จนฺทสโทฺท จนฺททฺทเพฺพ วตฺตเต, นิมิตฺตสฺส รูปานุคตญฺจ ญาณํฯ เอวํ มนุสฺสตฺตนฺติ มนุสฺสชาติวสาฯ ยทาทินา อีสฺส รเสฺส – ทณฺฑิตฺตนฺติ ทณฺฑทฺทพฺพสมฺพนฺธาฯ ปาจกตฺตนฺติ ปจนกฺริยาสมฺพนฺธาฯ นีลตฺตนฺติ นีลคุณวสาฯ

เอวํ ณฺยาทีสุปิ ยถาโยคํ เญยฺยํฯ โณฺยฯ

**อวโณฺณ เย โลปญฺจฯ**

เย ปเร อวโณฺณ ลุปฺยเต, จกาเรน อิกาโรปิฯ

ยวตํ ตลณทการานํ พฺยญฺชนานิ จลญ ชการตฺต’’นฺติ ยการยุตฺตานํ ตาทีนํ จาทโย, การคฺคหเณน สกปฺภมาทิโต ปรยการสฺส ปุเพฺพน สห กฺวจิ ปุพฺพรูปญฺจ, ทฺวิตฺตํฯ ปณฺฑิจฺจํ, โกสลฺลํ, สามญฺญํ, โสหชฺชํ, โปริสฺสํ, เนปกฺกํ, สารุปฺปํ, โอสพฺภํ, โอปมฺมํฯ

**อาตฺตญฺจฯ**

อิอุอิเจฺจเตสํ อา โหติ, ริการาคโม จ ฐาเนฯ

สรโลปาทินา อิโลโปฯ อิสิโน ภาโวฯ

อาริสฺสํ ฯ เอวํ มุทุตา, อรหตา, นุตสฺส ยทาทินา โลโปฯ

ปุถุชฺชนตฺตนํ, อกิญฺจนเมว อากิญฺจญฺญํ, กุณฺฑนิยา อปจฺจํ โกณฺฑโญฺญ, เอตฺถ วุทฺธาโท วาการน สํโยคนฺตสฺสาปิ วุทฺธิฯ

ปทาย หิตํ ปชฺชํ, ธนายํ สํวตฺตนิกํ ธญฺญํ, สติโต สมฺภูตํ สจฺจํ, อิโลโป, ตีสุ น วุทฺธิฯ เทโว เอว เทวตาฯ

**๒๖๔**. ‘‘ณ วิสมาทีหี’’ติ ภาเว โณฯ เวสมํฯ อุชุโน ภาโว อชฺชวํฯ เอตฺถ อุสฺส อาเตฺต ปรูการสฺส ยทาทินา อโวฯ

**๒๖๕**. ‘‘รมณียาทิโต กณฺติ กณฯ มานญฺญกํฯ

**อพฺยยตทฺธิต**

**๒๖๖**. ‘‘วิภาเค ธา เจ’’ติ ธา, จการน โสปฺปจฺจโย จฯ เอเกน วิภาเคน เอกธา, นิปาตตฺตา สิโลโปฯ ปทวิภาเคน ปทโสฯ

**๒๖๗**. ‘‘สพฺพนาเมหิ ปการวจเน ตุ ถา’’ติ ถาฯ ตุการน ถตฺตา จฯ สโพฺพ ปกาโร, สเพฺพน ปการน วา สพฺพถาฯ เอวํ อญฺญถตฺตาฯ

**๒๖๘**. ‘‘กิมิเมหิ ถ’’นฺติ ถํ, กาเทเส-กถํฯ อิอาเทเส-อิตฺถํ, ถนฺติ โยควิภาเคน ถํ-พหุตฺถํฯ

**๒๖๙**. อมลินํ มลินํ กโรตีตฺยาทฺยเตฺถ-อภูตตพฺภาเว คมฺยมาเน กรภูโยเค สติ นามโต ยทาทินา อีปฺปจฺจโย, มลินีกโรติ เสตํฯ อภสฺมโน ภสฺมโน กรณนฺติ ภสฺมีกรณํ กฏฺฐสฺสฯ อมลิโน มลิโน ภวตีติ มลินีภวติ เสโตฯ อีปฺปจฺจยโนฺตปิ นิปาโตฯ อภูตตพฺภาเวติ กึ, ฆฏํ กโรติ, ฆโฏ ภวติฯ

กรภูโยเคติ กึ, อมลิโน มลิโน ชายเตฯ

อวตฺถาวโตวตฺถยา, ภูตสฺสญฺญาย วตฺถุโนฯ

ตายาวตฺถาย ภวนํ, อภูตตพฺภวํ วิทุํฯ

ตทฺธิโตฯ